

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İKTİSAT ANABİLİM DALI

İKTİSAT YÜKSEK LİSANS

PROGRAMI

TÜRKİYENİN ÇAY POLİTİKASI ve ÇAY TEKELİNİN

KALDIRILMASINDAN SONRAKİ GELİŞMELER

Halil İbrahim KAYIKÇIOĞLU

Z. Yük. Mühendisi

MAYIS - 1991

TRABZON

T. G.
Yükseköğretim Kurulu
Dokümantasyon Merkezi

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İKTİSAT ANABİLİM DALI
İKTİSAT YÜKSEK LİSANS
PROGRAMI

TÜRKİYENİN ÇAY POLİTİKASI ve ÇAY TEKELİNİN
KALDIRILMASINDAN SONRAKİ GELİŞMELER
Halil İbrahim KAYIKÇIOĞLU

Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
"İktisat Yüksek Lisans"
Ünvanı Verilmesi İçin Kabul Edilen Tezdir.

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih : 24 Mayıs 1991
Tezin Savunma Tarihi : 21 Haziran 1991

Tez Danışmanı : Prof.Dr.Atila KESİM
Jüri Üyesi : Prof.Dr.Hasan ÖZYURT
Jüri Üyesi : Prof.Dr.Ersan BOCUTOĞLU
Enstitü Müdürü : Prof.Dr.Ersan BOCUTOĞLU

MAYIS - 1991
TRABZON

I

İ Ç İ N D E K İ L E R

Sayfa No

İÇİNDEKİLER	I
TABLOLAR	IV
KISALTMALAR	VI
GİRİŞ	1
1- TÜRKİYE'NİN 1985 YILI ÖNCESİ ÇAY POLİTİKASI	3
1.1. ÇAY ÜRETİMİNİN BAŞLANGIÇ VE GELİŞİMİ	3
1.2. ÇAY ALANLARINDAKİ GELİŞMELER	5
1.3. YAŞ ÇAY ÜRETİMİ	8
1.3.1. Çay Üreticisinin Desteklenmesi, Taban Fiyatları ve Koruma, Politiları	10
1.3.2. Yaş Çay Bedellerinin Ödenmesi	13
1.4. KURU ÇAY ÜRETİMİ, TÜKETİMİ VE İHRACATDAKİ GELİŞMELER	13
1.5. ÇAY SEKTÖRÜNDE İŞLEME KAPASİTELERİ	16
2- TÜRKİYE'NİN 1985 YILI SONRASI ÇAY POLİTİKASI	17
2.1. KAMU KESİMİ	18
2.1.1. Çaylık Alan, Üretim-Tüketim Dengesi ve Çay Stokları	19
2.1.2. Mevcut Kapasite ve Kullanımı	22
2.1.3. Yaş Çay Ürün Fiyatları ve Ürün Bedellerinin Ödenmesi	25

II

2.1.4. Çay-Kur Çay Üretimi, Paketlemesi ve Pazarlaması	26
2.2. ÖZEL KESİM	28
2.2.1. Yaş Çay İmalatçıları	29
2.2.2. Çay Harmanlayıcı, Paketleyici ve Pazarlayıcı Kesim	30
3- TÜRKİYE'NİN 1985 YILI SONRASI UYGULAMALARI	32
3.1. ÖZEL KESİMİN GETİRDİĞİ YENİLİKLER VE KATKILAR	32
3.1.1. Yaş Çayın Tedariki	32
3.1.2. Üretim Teknolojisi ve Üretim Kapasitelerine Katkıları	34
3.2. KAMU SEKTÖRÜNDEKİ ETKİLENİMLER VE GELİŞMELER	36
3.2.1. Tarımdaki Gelişmeler	36
3.2.2. İşleme Sistemindeki Gelişmeler	36
3.2.3. Pazarlamadaki Gelişmeler	38
3.2.4. Eğitimdeki Gelişmeler	38
3.3. ORTAYA ÇIKAN SORUNLAR VE YANSIMALARI	39
3.3.1. Tarımdaki Sorunlar ve Üreticiye Yansıması	39
3.3.2. Sanayi Kesimindeki Sorunlar	41
3.3.3. Pazarlamadaki Sorunlar	44
3.4. ÜRETİM, TALEP VE İHRACAT PROJeksiYONLARI	45
3.4.1. Talep Projeksiyonu	45
3.4.2. Üretim Projeksiyonu ve Üretim-Talep Dengesi	46

III

4. TÜRKİYE'NİN YENİ ÇAY POLİTİKASI ARAYIŞLARI	48
4.1. ÇAY KUR'UN ÖZELLEŞTİRİLMESİ	48
4.2. ALTERNATİF ÜRÜN YETİŞTİRİCİLİĞİ	49
5. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ	52
YARARLANILAN KAYNAKLAR	58
EKLER	

IV

TABLOLAR LİSTESİ

	<u>Sayfa No</u>
Tablo 1. Yıllar itibariyle Çay Yetiştirilen Alanlar (Dekar)	6
Tablo 2. Yaş Çay Üretiminin Aylara Dağılımı (1973-1984)	8
Tablo 3. Yaş Çay Yaprağı Taban Fiyatları (Tl/Kg)	12
Tablo 4. Yıllara Göre İmha Edilen Çay Miktarları (Ton)	12
Tablo 5. Türkiye'de Çayın Arz ve Talep Dengesi (Ton)	14
Tablo 6. Çay Sektöründe İşleme Kapasiteleri (Ton/Gün Yaş Çay)	16
Tablo 7. Çay-Kur Kuru Çay Üretim, İç ve Dış Satışlar ve Stok Durumu (Ton)	20
Tablo 8. Çay-Kur'ca Uygulanan Kontenjan Süre ve Miktarları (1987-1988)	22
Tablo 9. Çay-Kur Yaş Çay Alımlarının Sürgün Dönemleri itibariyle Durumu (1986-1987-1988)	23
Tablo 10. Çay-Kur Çay Fabrikalarında Aylara Göre Kapasiteden Yararlanma Oranları (1987-1988)	24
Tablo 11. Özel Sektör Çay Fabrikaları Kapasite ve Üretim Miktarları	29
Tablo 12. Toplam Talep Projeksiyonu (Ton)	46
Tablo 13. Üretim, Toplam Talep ve Stok Projeksiyonu (Ton)	46

Tablo 14.	% 15 Oranında Ürün Kalitesinde Düzelmeye Sağlandığında Arz-Talep Dengesi	47
Ek-1	Yıllar itibariyle Çay Yetiştirilen Alanlar (Grafik)	59
Ek-2	Çay Sektöründe İşleme Kapasiteleri (Grafik)	60
Ek-3	Çay-Kur Yaş Çay Bedeli Ödemeleri	61
Ek-4	Çay-Kur Pazarlama Kanalları Şeması	62

VI

KISALTMALAR

ÇAY-KUR : Çay İşletmeleri Genel Müdürlüğü

ABYKP : Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı

CTC : Crushing (Ezme); Tearing (Parçalama), Curling
(Bükme) Kelimelerinin Baş Harflerini ifade eder.

YPK : Yüksek Planlama Kurulu

KHK : Kanun Hükmünde Kararname

TSE : Türk Standartları Enstitüsü

KDV : Katma Değer Vergisi

GİRİŞ

Birinci dünya savaşı sonrasında, Çarlık Rusya'daki 1917 ihtilali ile, Türkiye-Sovyet sınır kapıları kapatılmıştır. Bu durum bölge halkının yaşamında çok önemli sosyal ve ekonomik sıkıntıların doğmasına neden olmuştur. Bu sıkıntıların çözümünde çay yetiştiriciliği büyük bir ümit olarak ele alınmış ve nitekim bölge halkının ana geçim kaynağı haline gelmiştir.

Devlet desteği ile de hızla gelişen çay tarımı, Doğu Karadeniz bölgesi halkının istihdam ve gelir düzeyini yükselterek sosyal ve ekonomik yönden gelişmesine katkıda bulunmuştur. Öte yandan tüketimi 1963'den sonra yerli üretimle karşılamak suretiyle çok yüksek ithal ikamesi sağlamıştır.

Ülke ekonomisinde büyük öneme sahip olan çay tarımı ve sanayii çok hızlı biçimde gelişmiş ve kontrolü güç sağlanabilecek bir sektör haline gelmiştir. Bu nedenle, 1971 yılında Çay Kurumu Genel Müdürlüğü kurularak çayın tarım, imalat ve pazarlamasında etkin tedbirler alınabilecek bir yapıya kavuşulmuştur. Devlet tekelinde bu kuruluş ile çayda önemli gelişmeler sağlanmış olmasına rağmen, özellikle 1981 yılına kadar yapılan büyük miktarlardaki yaş çay imhalarının doğurduğu zararlar ve ürün kalitesindeki olumsuz sonuçlar çay sektörünün her kesiminde sıkıntıların yaşanmasına ve ülke ekonomisine yük olmasına neden olmuştur. Bu sorunlar 1981 yılında hafiflemiş gibi görünmüşse de daha sonraki yıllarda tekrar ortaya çıkarak konunun geçici tedbirlerle çözümlenemeyeceğini göstermiştir.

Bu nedenle devlet, çay tekelini kaldırarak serbest rekabete açık bir çay piyasasının oluşmasını hedef almıştır. 1984 yılına kadar tekel şartlarında işleyen çay piyasası çıkarılan 3092 sayılı kanunla devlet ve özel sektör olmak üzere iki kesimli yapısıyla oligopol piyasası haline gelmiştir. Böylece çay tarımında, işlenmesinde ve pazarlanmasında mevcut sorunların çözümlenmesi amaçlanmıştır.

Özel sektörün de devreye girmesiyle çay sektöründe beklenen bazı olumlu gelişmeler ve endişe duyulan bazı olumsuzluklar yaşanmıştır. Çay tekelinin kaldırılmasından sonra yaşanan 5-6 yıllık tecrübeyi Çay-Kur'un özelleştirilmesi aşaması izleyecektir. Nitekim Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı temel amaçları ve hedefleri arasında yer alan, Kamu İktisadi Teşebbüslerinin özelleştirilmesi politikası doğrultusunda Çay-Kur'un özelleştirilmesi için çalışmalar yapıldığı görülmektedir.

Yüksek Lisans Tezi olarak yapılan bu çalışmada çay tekelinin kaldırılmasından sonraki gelişmeler (1984 yılı öncesi politikaları da ele alınarak) açıklanmaya çalışılmıştır. Bu çalışmada, çay tekelinin kaldırılmasından sonraki döneme ilişkin literatür ve araştırmalar temel alınmıştır. Çayda tekelin kaldırılmasını izleyen gelişmeler, ortaya çıkan sorunlar ve çözüm yolları ayrı ayrı ele alınmış; sonuç ve öneriler ayrı bir bölüm olarak sunulmuştur.

İkili sektörün gerekliliği üzerinde durularak Çay-Kur'un özelleştirilmesinden önemli sakıncalar ortaya çıkacağı, ancak Çay-Kur'un özel sektör gibi çalıştırılması gerektiği vurgulanmıştır. Devletin Çay-Kur veya özel sektöre müdahale etmemesi gerektiği, ancak yönlendirici olarak tedbirler alınma ve denetleme faaliyetlerinde bulunma gibi fonksiyonlar üstlenmesi gerektiği belirtilmiştir. Bu konuda en önemli hususun çay tarımının geliştirilmesi, çaylıkların ıslahı ve yaş çay kalitesinin yükseltilmesi olduğuna işaret edilerek, Çay Araştırma Enstitüsünün bu amaçla yeniden örgütlenerek görevlendirilmesi zarureti dile getirilmiştir.

Bölge halkının tek ekonomik faaliyeti haline gelen çayın dışında alternatif tarım ürünlerinin yetiştirilmesi gereği hayati önem kazanmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'NİN 1985 YILI ÖNCESİ ÇAY POLİTİKASI

1.1. ÇAY ÜRETİMİNİN BAŞLANGIÇ VE GELİŞİMİ

Ülkemizde çay yetiştirilmesi için ilk önemli teşebbüs 1917 yılında olmuştur. Prof. Ali Rıza Erten Batum bölgesinde yaptığı araştırmalar sonucu yazdığı raporda çay tarımının Artvin ve Rize bölgesinde yapılabileceği kanaatine varmıştır. Bu çalışmaların yanısıra 1917 Rus ihtilalinden sonra, Doğu Karadeniz Bölgesinde Kafkasya'daki çalışma şartlarının bozulması nedeniyle işsizliğin artması ve ortaya çıkan sosyo-ekonomik sorunların çözülmesi amacıyla da Hükümet çay tarımını ciddi biçimde ele almak zorunda kalmıştır.

Bugünkü çay üretim bölgesinde çay, mandalina, portakal v.b. gibi ürünlerin yetiştirilmesini teşvik için 1924 tarih ve 407 sayılı kanun çıkarılmıştır. 1937 yılına kadar çay tarımının başlama ve gelişmesi Ziraat Müfettişi Zihni Derin'in üstün gayretleri ile sürdürülmüş ve ilk ürün 138 kg. olarak 1938 yılında elde edilmiştir. Ancak söz konusu kanunun çayın işlenmesi problemine bir çözüm getirememesi, halkın bilgisizliği ve güvensizliği çay alanlarının genişlemesini engellemiştir (Özyurt, 1987.S.11).

1937 yılında yeniden çay yetiştiriciliği işini üstlenen Zihni Derin, geniş bir örgüt kurarak çalışmalarını hızlandırmıştır. 1940 yılında çıkarılan 3788 sayılı kanunla yasal güvenceye kavuşturulan ülkemiz çaycılığı bundan sonra hızlı bir gelişme sürecine girmiştir. 3788 sayılı yasa ile çayın tarımsal faaliyetlerinin Tarım Bakanlığı ve fabrikasyonunun Devlet Ziraat İşletmeleri Kurumunca yürütülmesi öngörülmüştür.

Türkiye'de çay tarımına izin veren 1924 tarih ve 407 sayılı ilk yasadaki çay tüketiminin zamanla artması ve artan talebi karşılamak için çay üretim alanlarının genişletilmesini ön-

gören bir dizi yasa çıkarılmıştır.

Çay tekelinin kaldırıldığı 1984 tarihine kadar olan dönemi iki ana grup altında özetlemek mümkündür.

a) 1947 Sayılı Çay-Kur Kanunundan Önceki Durum:

Bu dönem 6 Şubat 1924 ile 6 Aralık 1971 tarihleri arasını kapsar. Bu dönemde çok sayıda yasa ve kararname çıkarılmıştır. Çıkarılan yasa ve kararnamelerle Rize ve Artvin illerinde fındık, portakal, limon ve mandalınanın yanında çay tarımı yapılması teşvik edilmektedir. Teşvikler çaylık tesisi için uzman yardımı, ucuz fidan temini ve vergi muafiyeti gibi uygulamaları kapsamaktadır. Özellikle 1940 tarih ve 3788 sayılı "Çay Kanunu": Ziraat Vekaletinin belirleyeceği teknik esaslar çerçevesinde çaylık kurulması ve bakılması, çay bahçesi kuracakların ruhsatname alması zorunluluğu getirilmiştir. Üretilen çay ürününün tamamını satın almak, çay işleme fabrikaları kurmak ve harman yapıp paketlemek, satmak ve sattırmak işleri Devlet Ziraat İşletmeleri Kurumuna verilmiştir. Çay Kurumunun kuruluşuna kadar geçen dönemde çıkarılan yasalar, ek yasa ve değişikliklerle beraber yürürlüğe sokulan bir çok kararname ile çaylık tesisi teşvik edilmiş ve verilen yeni izinlerle çaylık alanlar süratle genişletilmiştir.

b) Çay Kurumu Kanunu ve Bunu İzleyen Dönem

440 sayılı İktisadi Devlet Teşekkülleri Müesseseleri ve İştirakleri hakkındaki kanuna dayanılarak 1971 yılında çıkarılan 1497 sayılı kanunla kurulan Çay Kurumu Genel Müdürlüğü, çay tarımı üretimi ve pazarlanması dahil tüm faaliyetleri üstlenerek 1973 yılında fiilen çalışmaya başlamıştır. Bu kanunla, çay tekeli el değiştirerek tüzel kişiliğe sahip, faaliyetlerinde özerk ve sorumluluğu sermayesi ile sınırlı bir İktisadi Devlet Teşekkülü kurulmuştur.

Bu kanunla Çaykurumunun faaliyet konusu ve amacı da belirtilmiştir. Üreticilerden nitelikli çay yaprağı satın almak,

bunları işlemek için teknolojik faaliyette bulunmak, bu faaliyetlerde etkinliği artırmak için araştırma ve geliştirmeye yönelmek gibi faaliyetler Kurumun amaçları arasındadır. Ayrıca, Kurumun "memleketin tarım politikasına uygun olarak çay ziraatini geliştirmek, çay kalitesini ıslah etmek ve işlenmesini teknik esaslara göre yürütmek, iç ve dış pazar isteklerine uygun mahsül üretimini sağlamak" şeklinde belirlenen amacı ve bu amaca ulaşabilmek için karlılık ve verimlilik anlayışı içinde ve sermaye birikimine yardım etmek suretiyle daha fazla yatırım kaynağı yaratacak şekilde faaliyette bulunmak hükmü yasaya konmuştur.

Yasa daha önce Tarım Bakanlığına bağlı olarak çalışmakta olan Rize Çay Araştırma Enstitüsünü de tamamen Kuruma bağlamıştır 1497 sayılı yasanın yürürlüğe girdiği 1971 yılı ile 3092 sayılı yasanın yürürlüğe girdiği 1984 yılına kadar geçen 15 yıllık sürede çay endüstrisi ve çay tarımında önemli gelişmeler olmuştur.

1.2. ÇAY ALANLARINDAKİ GELİŐMELELER

Ülkemizde yaş çay üretiminin artırılması için ilk yıllarda yeni çaylık tesisi teşvik edilmiştir. Ancak esas itibariyle 1924'te başlamasına rağmen 1939 yılına kadar kurulan çaylık alan miktarı 1530 dekarı geçememiştir. 1940'lı yıllarda özellikle 1947'de kurulan ilk çay fabrikasının (Zihni Derin Çay Fabrikası) hizmete açılması ile çay yetiştiriciliği hız kazanmaya başlamış ve buna bağlı olarak çaylık alanlar 1950'de 26.423, 1955'te 54.538 ve 1960'da 134.880 dekara ulaşmıştır. 1965 yılına kadar çaylık yapılacak sahanın 265 bin dekar olarak tesbit edilmiş olmasına ve bu çaylıkların Çay Araştırma Enstitüsünce kayıt ve kontrol altına alınmasına rağmen, 1973 yılında faaliyete başlayan Çay Kurumunca yapılan tesbitlerde (üretici beyanları dikkate alınarak) çaylık alanın 1973 yılı itibariyle 404.825 dekara çıkmış bulunduğu belirlenmiştir. Çaylık sahanın kesin olarak bilinmesinin önemi dikkate alınarak 1974 yılında tüm çaylık alanlar ölçülmüştür. Bu ölçümler esas alınarak yeni dikim alanlarının ilavesi ile her yıl

çaylık alanlar önemli ölçüde genişlemiştir. Bu durum tablo 1 ve ek-1. grafikte görülmektedir.

Tablo 1. Yıllar itibariyle Çay Yetiştirilen Alanlar (Dekar)

Yıllar	Çay Yetiştirilen Alan	Yıllar	Çay Yetiştirilen Alan	Yıllar	Çay Yetiştirilen Alan
1961	154.900	1971	283.510	1981	531.670
1962	165.660	1972	287.820	1982	644.990
1963	185.860	1973	404.870	1983	646.030
1964	201.840	1974	405.670	1984	654.160
1965	214.730	1975	502.880	1985	669.467
1966	236.400	1976	520.050	1986	698.192
1967	264.560	1977	523.530	1987	806.981
1968	272.010	1978	528.550	1988	881.538
1969	278.240	1979	536.010	1989	895.248
1970	281.500	1980	536.110	1990	905.750

Kaynak: Çay-Kur Yıllık İstatistik Bülteni, 1985
Çay-Kur Tarım Dairesi Başkanlığı Kayıtları

Tablo'dan görülebileceği gibi artan çaylık alan miktarlarında bazı yıllarda görülen aşırı genişlemeler, o yıllarda kaçak dikimlere verilen kayıt izninden kaynaklanmıştır. Örneğin 1973 ve 1982 yıllarındaki aşırı artış 2640 Sayılı Kanuna göre kaçak çay üretim alanlarının tescil edilmesi ile meydana gelmiştir (Özyurt, 1987. s.37).

Ülkemiz çay alanları, doğuda Sovyet Rusya sınırından başlayıp batıda Fatsa ilçesine kadar uzamaktadır. Doğu Karadeniz sahil şeridi boyunca yer yer sahilden içeri doğru 20 kilometreye ve 950 metre rakıma kadar ulaşan çaylık alanlar, verim ve yetiştiricilik şartları bakımından iki ana bölgeye ayrılırlar.

Türkiye'de çay yetiştiriciliği bakımından en elverişli o-

lan bölge doğu'da Rus sınırından batıda Araklı ilçesine kadar uzayan bölge olup asıl çay sahası olarak adlandırılır. Bu bölgede çay üretim alanları çok hızla genişlemiştir. Bunun nedenleri şöylece özetlenebilir.

a) Çay üretimi devletce, desteklenmiştir.

b) Birim alandan elde edilen toplam hasıla nisbeten yüksektir.

c) Toprak teknik özellikleri bakımından çay tarımına daha elverişlidir.

Sayılan bu ve benzeri nedenlerden ötürü çay üretimi, alternatif ürünler aleyhine hızla genişlemiştir. Nitekim 1960 yılında çay, fındık ve tahılın üretim alanı toplam 591.210 dekar içinde çayın payı % 17.5, fındığın % 13.5, tahılın % 60 olduğu halde 1980 yılında bu oranlar sırasıyla % 53, % 14 ve % 33 olmuştur. Bu oranlar üretim alanlarının hızla çay dikimine tahsis edildiğini, özellikle hububat üretim alanlarının hızla daraldığını göstermektedir. (Özyurt, 1987, s.40).

İkinci derecede verimli çay üretim alanları diye adlandırılan bölge doğuda Araklı ilçesinden, batıda Ordu ili, Fatsa ilçesi arasındaki 286 km.lik uzunluğa sahip alandır. Çay tarımı için elverişli olmayan bu bölgede 1984 kayıtlarına göre 120.130 dekar çaylık bulunmaktadır. Bu bölge içerisinde çaylıkların tesis edilmesinin nedenleri şunlardır.

a) Bu bölgede de çayın alternatif ürünlerden daha yüksek toplam hasılaya sahip olması,

b) Özellikle fındık üretiminin istikrarsızlığı ve ihraç fiyatlarının durgunluğu karşısında çayın nisbeten dengeli fiyatlara sahip olması,

c) Birinci bölgedeki üretim alanlarındaki ekonomik ve sos-

yal yapının bu bölgedeki üreticilere etkileri,

d) Çay bitkisinin iklim şartlarından az etkilenmesi.

1.3. YAŞ ÇAY ÜRETİMİ

Ülkemizde yaş çay üretim miktarı; üretim alanlarının genişlemesi ve alımda uygulanan tedbirlere bağlı olarak yıllar itibariyle önemli dalgalanmalar göstermektedir. İklim şartlarının da yaş çay üretimi üzerinde etkisi önemli boyutlarda olmaktadır. Üretimdeki aylık dalgalanmalar çay üretim politikası ve günlük işleme kapasitelerinin belirlenmesinde önemli gösterge olmaktadır.

Ülkemizde kampanya dönemi Mayıs-Ekim ayları arasını içine alan 6 aylık ortalama süreyi kapsar. Yıllar itibariyle ürünün aylara dağılımı büyük dalgalanmalar gösterir. Bu dalgalanmanın en önemli nedeni iklim şartlarındaki değişimlerdir. Özellikle Mayıs ayında görülen dalgalanma birinci sürgün olarak belirtilen, hasat mevsiminin Mayıs ayının hemen başında başlaması veya Haziran ayına kaymasından kaynaklanmaktadır. Ancak ülkemizde Mayıs ve Haziran aylarını kapsayan birinci sürgün devresinde yıllık ürünün %40 tan fazlası üretilmektedir. Bu durum tablo 2.de yıllar itibariyle görülmektedir.

Tablo 2. Yaş Çay Üretiminin Aylara Dağılımı (1973-1984) (%)

Yıllar	Nisan	Mayıs	Haziran	Temmuz	Ağustos	Eylül	Ekim
1973	-	38	05	31	11	12	03
1974	-	40	07	29	12	09	03
1975	02	36	10	21	21	06	04
1976	-	23	23	26	10	14	04
1977	-	35	09	28	08	17	03
1978	-	32	11	25	11	12	09
1979	-	33	07	27	09	19	05
1980	-	18	25	20	17	15	05
1981	-	23	16	25	17	15	04
1982	-	28	11	28	12	17	04
1983	-	29	12	30	13	14	02
1984	-	18	25	18	17	11	11
Ortalama		29.4	13.4	25.6	13.6	13.3	4.7

Kaynak: Çay-Kur Yıllık İstatistik Bülteni 1985.S.5.

Üretimdeki bu aylık dalgalanmaların iklim dışında da bazı nedenleri vardır. Uygulanan çay alım politikaları çayın hasat edilmiş şekli ve uygulanan tarımsal kültürel tedbirler bu nedenler arasında sayılabilir.

İklim şartlarının çok daha elverişli olduğu G.Hindistan, Sri Lanka, Jawa, Sumatra v.b. ülkelerde sürgün devreleri çok daha uzundur. Bu nedenle yıl boyunca belirli devrelerde daha düzenli çay üretimi yapılmaktadır (Vanlı, 1985, S.10).

Yaş çay üretiminde üretim miktarı ve kalitesi; çaylıkların verimleri ve uygulanan tarımsal tedbirlerden özellikle hasata büyük ölçüde bağlı kalmaktadır. Kaliteli yaş çay hasatı için en etkili yöntemin sürgünleri elle tek tek koparmak olduğu bir gerçektir. Elle toplamada, sadece belli olgunluğa ulaşmış sürgünler koparılır ve bu sürgünlerin kaliteleri en yüksek düzeyde bulunur. Elle toplanan çaylıklarda verim de yüksek olmaktadır. Bundan başka elle yapılan hasatlarda istenmeyen kart sürgünlerin taze sürgünlere karışma oranı da çok düşük olmaktadır.

Ancak elle hasat, güç, yavaş ve pahalı bir yöntemdir. Bir işçi günde ortalama olarak 25 kg çay toplayabilmektedir. Çayda toplama, yoğun işçiliği gerektirir. Sri Lanka'da yapılan bir araştırmaya göre çay maliyetinin %44'ünü toplama giderleri oluşturmaktadır. Bu nedenle birim ürüne düşen işçiliği azaltabilen mekanik bir hasat yöntemi, maliyeti düşürücü önemli yararlar sağlayabilir.

Çay toplamada mekanik araçlar olarak, makas, sırtta taşınabilen motorlu el biçerleri ve traktörle çekilen veya kendi hareket edebilen büyük toplama makineleri kullanılır.

Ülkemizde çay alanlarının topoğrafik yapısı ve bahçe büyüklükleri, mekanizasyonu büyük ölçüde sınırlamaktadır. Yapılan araştırmalar, makasla yapılan toplamalarla, motorlu araçlarla ya-

pılan toplamalar arasında teknik ve ekonomik yönden önemli bir farkın olmadığını ortaya koymuştur (Watson, 1982.S.56).

Mekanik araçlarla yapılan toplamalar, daha kolay ve daha çabuktur. Belirli bir süre içinde daha fazla ürün toplamaya, çok elverişlidir. Makasla ortalama olarak günde 100 kg sırtta taşınan motorlu el biçeri ile 215 kg (2 kişi ile) çay toplanabilir.

Ancak, mekanik araçlarla yapılan hasatlarda, gösterilen özene rağmen, kart sürgün ve yaprak oranı % 25-35 dolaylarında olmakta ve ayıklanmadıkça işlemeye uygun bulunmamaktadır. Ayıklamanın ek masrafı gerektirdiği ve tam bir dikkat ve özenle kullanılsa bile kalan materyalin %15 oranda kart kısma sahip olacağı da bir gerçektir.

Mekanik araçlarla çaylıkların hasatı sonucunda ocaklar daha zayıf gelişmekte ve ürün kayıplarına sebep olmaktadır. Bu ocaklarda budamalardan sonraki gelişmeler de yavaş olmaktadır.

Ülkemizde özellikle 1970'li yıllarda kullanılmaya başlanan ancak 1983 yılına kadar sıkı bir şekilde yasaklanarak çay hasatı dışında tutulmaya çalışılan makasla hasat, 1983 yılında serbest bırakılmıştır. Bu yıldan itibaren çayın hasatında makas tamamen hakim olmuştur.

Ülkemiz yaş çay üretiminde girdi olarak sadece kimyevi gübre kullanımı gelmektedir. Kullanılan gübre çeşitleri a.sülfat, a.nitrat ve kompoze gübreler olup özellikle eski çaylıklarda tek yanlı ve aşırı miktarda kimyevi gübre kullanımı sonucu sakıncalı sonuçlar görülmeye başlanmıştır.

1.3.1. Türkiye'de Çay Üreticisinin Desteklenmesi, Taban Fiyatları ve Koruma Politikaları

Başlangıçta, çay üretimini teşvik etmek amacıyla, çay üre-

ticisine nisbeten yüksek fiyatlar verilmiştir. Daha sonraları çay tüketiminin ülkemizde devamlı artması sonucu artan çay ithalini ikame amacıyla devlet üreticiyi koruma politikası gütmüştür. Bu destekleme politikası tesis kredisi, budama avansı v.b. şeklinde yapıldığı gibi ürün taban fiyatlarını belirlemek ve üretilen tüm çayı satınalma garantisini verme biçiminde devam etmektedir. Üreticilere tahsis edilen tesis kredileri 1965 yılına kadar devam etmiştir. Ara verilen tesis kredisi tahsisi uygulamasına 1985 yılında yeniden başlanmıştır.

Çay üreticisinin desteklenmesi amacıyla çay tarımının başlangıç ve gelişme yıllarında uygulanan taban fiyatları oldukça yüksek seviyede belirlenmiştir.

Yaş çay ürünü fiyatları 1971 yılından önce Rize'de her yıl toplanmakta olan Tarım, Gümrük ve Tekel Bakanlıkları, Bölgesel ziraat ve Ticaret Odaları Temsilcilerinden oluşan bir komisyon tarafından belirlenmiştir. Fiyatlar belirlenirken Çay Araştırma Enstitüsünce hazırlanan maliyetler esas olarak alınmış ise de ilgili Bakanlıklarca önceden kararlaştırılan fiyatlara, maliyetin üzerine % 30 kar koyarak ulaşabilmek için maliyetlerde değişiklikler yapılması yoluna gidilmiştir. 1971 yılından itibaren yaş çay yaprağı alım fiyatlarının Tarım, Gümrük ve Tekel Bakanlıklarının önerileri esas alınarak engeç bir Nisan'a kadar Bakanlar Kurulunca belirlendiği ve Mayıs ayı birikimini önlemek amacıyla aylar itibariyle değişik fiyatların da uygulandığı görülmektedir. Çay-Kurumunun faaliyete başladığı 1973 yılından itibaren de yaş çay yaprağı fiyatları Çay-Kurumu Yönetim Kurulu tarafından belirlenerek Maliye ve Gümrük Bakanlağına önerilmekte, Başbakanlık tarafından belirlendikten sonra Çay-Kur tarafından açıklanmaktadır (Kesim, 1987. S.235).

Tablo 3. Yaş Çay Yaprağı Taban Fiyatları (TL/Kg)

Yıllar	Taban Fiyatı	Yıllar	Taban Fiyatı	Yıllar	Taban Fiyatı
1939-41	0.60	1971-72	4.00	1982	55.00
1942-43	1.50	1973	4.50	1983	72.50
1944-48	1.80	1974	6.25	1984	101.00
1949	1.50-2.00	1975	7.50	1985	140.00
1950-53	1.60-1.90	1976	8.50	1986	177.00
1954	1.70-2.10	1977	10.00	1987	220.00
1955-56	1.95-2.10	1978	12.00	1988	325.00
1957-58	2.50	1979	14.50	1989	550-570-600
1959-65	3.00	1980	25.00	1990	850-900-975
1966-70	3.50	1981	41.00	1991	1235-1285-1360

Kaynak: Çay-Kur Kayıtları

Devletin üreticiyi koruma politikası içerisinde kabul edilebilecek olan bir diğer uygulama da üretilen tüm çayın devlet tarafından satın alınacağına garanti altına alınmasıdır. Bu tedbir üretici açısından çok olumlu bulunmasına rağmen, üretimin fabrikaların işleme kapasitesinin çok üzerinde olduğu yıllarda bu uygulamanın sonunda önemli miktarda ürünün satın alınıp imha edilmesine yol açılmıştır (Özyurt, 1987 s.74).

Tablo 4. Yıllara Göre Üretilen ve İmha Edilen Çay Miktarı (Ton)

Yıllar	Üretim	İmha	Yıllar	Üretim	İmha
1966	101.109	84	1978	451.181	45.864
1967	100.502	1471	1979	555.236	91.605
1968	126.916	1655	1980	476.084	40.273
1969	160.140	3899	1981	192.298	
1970	153.330	1370	1982	303.315	
1971	172.347	10.429	1983	436.032	
1972	216.717	5.364	1984	569.058	
1973	196.196	609	1985	602.474	
1974	202.022	9.023	1986	724.771	
1975	261.810	4.165	1987	682.309	
1976	300.931	23.489	1988	801.339	
1977	396.568	37.253	1989	670.511	

Kaynak: Çay-Kur Yıllık İstatistik Bülteni,

1.3.2. Yaş Çay Bedellerinin Ödenmesi

Üreticilerden bir kampanya boyunca her gün çay alımı yapılmaktadır. Satın alınan çayların bedelleri aysonları itibariyle hesaplanarak üreticilere ödenir. Bu ödeme müteakip ayın içerisinde yapılabildiğinde peşin sayılır. Çaycılığımızın ilk ve gelişme yıllarında peşin denebilecek şekilde yapılan çay bedeli ödemeleri özellikle 1975 yılından sonra gecikmelerle yapılabilmektedir. Ek-3'te görüldüğü gibi 1979 ve 1980 yıllarında bu gecikmeler had safhaya ulaşmıştır. Bu yıllarda kuru çay stoklarının çok yüksek seviyede olduğu ve satın alınan fakat işlenemiyerek imha edilen yaş çay miktarlarının hayli fazla olduğu bilinmektedir. Bu ve bunun yanında var olan diğer nedenlerle devlet sektörü olarak faaliyette bulunan Çay-Kur'un içine girdiği finansman darboğazı ödemelerin gecikmesinde en önemli etmen olmuştur. Ödemelerdeki gecikmeler tablodan da görüldüğü gibi 1981, 1982 ve 1983 yıllarında düşüş göstermiş, özel sektörün devreye girdiği 1985 yılından itibaren yeniden uzamıştır.

1.4. KURU ÇAY ÜRETİMİ, TÜKETİMİ VE İHRACATDAKİ GELİŞMELER

Türkiye ürettiği kuru çayın büyük bir kısmını tüketen ender ülkelerden biridir. Ancak ülkemiz tüketimine yetecek miktarda çay üretimi için başlangıçtan itibaren uzun yıllar beklemek gereği doğmuştur. Çaycılığımızın ilk yıllarında alınan bir çok tedbirlere ve getirilen birçok teşviklere rağmen ilk çay fabrikasının kurulduğu yıl olan 1947 tarihine kadar önemli bir gelişme sağlanamamıştır. 1950'li yıllardan sonra ilginç gelişmeler gösteren ülkemiz çaycılığında 1950 yılında sadece 208 ton olan kuru çay üretimi 1961'de 5450, 1965'te 13.000 ton ve 1966'da da 23.000 tona sığramıştır. 1975'te 502.880 dekarı aşmış olan dikili alanları dikkate aldığımızda üretimdeki sığramaların gerçek nedenleri kolayca anlaşılabilir. Ancak üretimde beklenen patlama 1979'da gerçekleşmiştir.

Ülkemizde çay üretiminin başlangıcından çay tekelinin kal-

dırıldığı yıl olan 1985 yılına kadar olan dönemdeki kuru çay üretimi, ithalat, tüketim ve ihracat miktarları incelendiğinde önemli gelişmeler görülür.

Ülkemiz çay üretiminin tablo 5. teki seyrine bakıldığında görülen büyük artışın, çay dikim alanlarının hızla artışının yanında verim çağına giren yeni çaylıkların çok fazla olmasından ileri geldiğini göstermektedir. Üretim miktarlarındaki büyük oynamalar mübaya sistemine ile yakından ilgilidir.

Üretimin çok büyük değerlere sahip olduğu 1978, 1979 ve 1980 yıllarından hemen sonraki 1981 yılı kuru çay üretimi, 10 yıl öncesinin rakamları seviyesindedir. Üretim 42.606 ton seviyesine indiği 1981 yılında iç tüketim ihtiyacının çok altında bir seviyede kalmıştır. Ancak tüketici taleplerine cevap verecek yeterli miktarda stokun bulunması bu durumu telafi etmiştir. Üretim miktarındaki 1981 yılındaki bu düşük rekoltenin gerçekleşmesinden sonra 1982 ve 1983 yıllarında artışlar görülmektedir. Ürünün hasatı ve mübaya sisteminde görülen uygulama farklılıkları üretim miktarındaki dalgalanmalara neden olmaktadır.

Tablo 5. Türkiye'de Çayın Arz ve Talep Dengesi (Ton)

Yıllar	Üretim (Arz)	TALEP		Arz-Talep Dengesi
		Tüketim	İhracat	
1960				
1965	14.392	12.206	4.103	- 1.917
1970	33.431	18.114	7.860	7.453
1975	56.464	42.592	-	13.872
1980	91.788	79.252	7.196	5.340
1981	42.606	92.180	1.964	-51.538
1982	68.038	90.695	381	-23.038
1983	100.782	95.936	561	4.285
1984	132.561	110.667	601	21.293
1985	138.478	114.827	806	23.645
1986	151.761	123.524	547	27.690
1987	142.744	134.738	-	8.006
1988	170.486	139.570	25.189	30.727
1989	133.289	127.419	19.176	-19.306
1990	125.500	117.728	28.183	-10.411

Kaynak: Çay-Kur Kayıtları.
(-): Arz yetersizliğini göstermektedir.

Ürünün bu kadar fazla oluşunda elle hasat yerine makas veya benzeri aletlerle yapılan toplamaların etkisi çok fazladır.

1981'deki askeri idare zamanında iki yaprak bir tomurcuk satın alınacağı ve kontenjan uygulamasına tam olarak uyulacağıının emrolunulması rekoltenin tam olarak düşmesine neden olmuştur.

Türkiye'nin kuru çay ihracatı da çok ilginç gelişmeler göstermiştir. Yüksek rakamlara 1971 ve 1973 yıllarında varılmıştır ve bu ihracatların büyük kısmı Hollanda'ya olmuştur.

1975 ve 1976 yıllarında eldeki stoklara rağmen ihracat yapılmamıştır. 1977'den sonra Irak'a yapılan ihracatla konu yeniden canlanmıştır. 1979 ve 1980 yılları Polonya'nın en büyük müşteri olarak ihracatta yerini aldığı yıllardır. Bu büyük dalgalanmalar içerisinde Batı Almanya'da yaşayan Türklere hitaben yapılan paketli çay ihracatları az miktarda fakat devamlılığı olan ihracatlardır (Denys, 1985). 1989 ve 1990 yıllarında sovyet Rusyaya yapılan ihracatlar da önemli boyutlardadır.

1985 yılına kadar olan dönem içerisinde ülkemiz kuru çay üretimi, önce iç tüketim miktarlarını karşılayacak ve dolayısıyla çay ithalatının kesilmesini sağlayacak seviyeye yükselmiştir. İkinci aşamada artan ülke çay tüketimini karşılayacak seviyede üretimin artması ve hatta 1981 yılına kadar gittikçe artan iç tüketim fazlasına olanak vermiştir. Alınan yağ çayın bir kısmının işlenmeden atılmasına ve yapılan ihracatlara rağmen kuru çay stokları gittikçe artmıştır. 1981 yılında uygulanan sıkı tedbirlerle büyük ölçüde düşen üretimin sonucunda kuru çay stokları ülkemizin bir yıllık toplam tüketim miktarının üzerindeki bir seviyeden (98.758 ton) daha makul bir seviyeye (47.220 tona) ve 1982'de ise 24.182 tona inmiştir. Daha sonraki yıllarda yine tedbirlerden tavizler verilmesi nedeni ile 1983'de üretim 100.782 ve 1984'de 132.561 ton seviyesine çıkarak stokla-

rın yeniden kabarmasına yol açmıştır. Üretimin bu denli artmasında 1983 yılındaki makasla hasatın serbest bırakılmasının etkisi büyüktür. Özellikle makasla hasatın sebep olduğu üretim artışı tamamen kaba hasata bağlanmaktadır.

1.5. ÇAY SEKTÖRÜNDE İŞLEME KAPASİTELERİ

1926 yılından sonra peyder pey kurulan çay bahçelerinden elde edilen yaş çay ürünü 1939 yılına kadar el ile işlenmekteydi. 1939 yılında artan ürünün işlenebilmesi için basit bir atölye kurulmuştur. 1947 yılında kurulan ilk çay fabrikasına kadar bir kaç atölyede imalat çalışmaları sürdürülmüştür.

Yıldan yıla artan yaş çay üretimi yeni yeni çay fabrikalarının kurulmasını zaruret haline getirmiştir. 1947 yılında açılan ilk modern çay fabrikasının arkasından çok sayıda fabrikalar kurulmuş ve 1985 yılında 6070 ton\gün işleme kapasitesine ulaşılmıştır (Tablo.6).

Tablodan görüleceği üzere işleme kapasitelerindeki artış özel sektörün devreye girdiği 1985 yılından sonra çok büyük bir hız kazanmıştır. Devlet sektörünün 45 yıllık dönem içerisinde vardığı işleme kapasitesi seviyesine özel sektör firmaları 5 yıl içerisinde ulaşmıştır (Ek-2 grafik).

Tablo: 6 Çay Sektöründe İşleme Kapasiteleri (ton\gün yaş çay)

Yıllar	Çaykur (Devlet Sektörü)	Özel Sektör	Toplam
1945	70	-	70
1950	190	-	190
1955	190	-	190
1960	890	-	890
1965	1345	-	1345
1970	2030	-	2030
1975	2890	-	2890
1980	3400	-	3400
1985	6070	1060	7130
1986	6070	1885	7955
1987	6070	2210	8280
1988	6070	3276	9346
1989	6070	3540	10610
1990	6070	5600	11670

Kaynak: Çay-Kur Kayıtları
ABKP Çay Özel İhtisas Kom.Raporu
Akfa Faaliyet Raporu 1990

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'NİN 1985 YILI SONRASI ÇAY POLİTİKASI

Türkiye'de çay tekeli 4 Aralık 1984 tarih ve 3092 sayılı yasa ile kaldırılmıştır. Yasanın birinci maddesi "Çay tarımı, üretimi, işlenmesi ve satışı bu yasa hükümleri dairesinde serbesttir" hükmünü getirmiştir. Bu maddenin ikinci paragrafında gerçek ve tüzel kişilerin yaş çay işleme ve paketlenme fabrikaları kurup işletebilecekleri, ihtiyaçları olan yaş çay yaprağını doğrudan üreticiden satın alabilecekleri açık biçimde ifade edilmiştir. Bu yasa ile getirilen değişiklikler şöyle özetlenebilir.

a) Çay tarımı, üretimi, işlenmesi ve satışı serbest bırakılmıştır. Ancak yasa ile çay tarım alanlarının Bakanlar Kurulunca tesbit edileceği ve bunun dışında çay tarımı yapılamıyacağı hükmü getirilmiştir.

b) Gerçek ve tüzel kişilerin çay endüstrisine girmesi tedarik, üretim ve pazarlama faaliyetlerinde bulunması serbest bırakılmıştır. Bu yasa ile daha önce tek alıcının hakimiyetinde olan çay mübayaası sınırlı sayıda alıcı piyasasına dönüşmüştür.

c) Devlet çay yetiştiriciliğinin denetim yetkisini ruhsatname aracılığı ile kullanacaktır.

3092 sayılı yasa ile birlikte çay tekelinin kaldırılış nedenleri şöylece sıralanabilir;

1- Ekonomik liberalleşme eğilimi: Bilindiği gibi hükümet, genel liberalleşme eğilimi çerçevesinde kamu kuruluşlarından bazılarında devlet tekellerini kaldırma yoluna girmektedir. Çay-Kur da bu kurumların başında yer almaktadır.

2- Devlet çay üretimini genişletmek kararındadır: Sürekli artan iç talep baskısı, bölgede tarımsal istihdam ve gelirin artırılması yolundaki politikalar belirli şartlarda toprak ve arazi kullanımının geliştirilmesi devletin bu kararı almasına neden olmuştur. Genişleyen çay tarımına daha dinamik piyasa şartları ile yeni bir hız kazandırmak ve hem yaş çay üreticisine, hem de milli

ekonomiye daha yüksek gelir sağlamaktadır.

3- Çay kalitesinin düzeltilmesi hedefi: iç piyasada çok sayıda firmaya üretim imkânı tanıyarak, mal farklılaştırması yoluyla, kaliteli çay üretimi gerçekleştirilebilir. Sonuçta genişleyen iç piyasa nedeni ile, devlet piyasanın işleyişini kendi haline bırakarak, dolaylı veya direkt olarak yaptığı subvansiyonlara son vermek hedefini güdebilir.

4- Kazanılan tecrübeler: Başlangıçtan bugüne, çay işletmeciliğinde kazanılan tecrübelerin, artık özel kesiminde bu alana girmesini özendirecek seviyeye geldiğine inanılmış olabilir.

5- Döviz girdisi sağlayabilme umudu: iç talep fazlası çayların ihraç edilmesi yoluyla, dışa açılma ve dolayısıyla döviz elde etme hedefi gözetebilir (Özyurt, 1985. S.112).

2.1. KAMU KESİMİ

Çay tekelinin kaldırılmasında amaçlanan hedeflerin gerçekleştirilmesinde kamu ve özel kesimden ayrı ayrı beklentiler bulunmaktadır.

Ülkenin tarım politikasına uygun olarak çay tarımını geliştirmek, çay kalitesini islah etmek, işlenmesini teknik esaslara göre yürütmek iç ve dış pazar isteklerini karşılamak için kuru çay üretmek, ihraç ve verimlilik esasına dayalı yatırım kaynağı yaratmak amacıyla kurulan Çaykur'un faaliyet konuları:

a) Üreticilerden uygun kaliteli yaş çay satın almak, alınan bu çayı işlemek ve değerlendirmek için teknolojik faaliyetlerde bulunmak.

b) Üretilen çayın iç ve dış pazar isteklerine uygun olarak paketlenmesini ve pazarlanmasını sağlamak.

Çay Kurumu'nun bu iki ana çerçevede toplanan faaliyetlerini yürütmesi ile ilgili olarak:

1- Gerekli tesisleri kurmak ve işletmek,

- 2- Üretimden doğan yan ürünleri değerlendirmek,
- 3- Ürünün kalitesini artırmak için gerekli araştırmalar yapmak, gerekli madde ve araçları tedarik etmek,
- 4- Ticaretle iştigal edip, ithalat ve ihracat yapmak,
- 5- Üreticilerin kooperatifleşmesi için önlemler almak,
- 6- Kuruluşun ihtiyacı için her türlü menkul ve gayri menkul taşınmaz mal edinmek ve mevzuata uygun olarak diğer görevleri işletmelerle beraber yerine getirmek.

Çay-Kur'un bu amaç ve faaliyet konuları ancak koordinasyon kurulu kararı ile değiştirilir (Çaykur, 1989, S.16-17).

2.1.1. Çaylık Alan, Üretim-Tüketim Dengesi ve Çay Stokları

Çayda devlet tekelinin kaldırıldığı 1984 yılından itibaren çayda yatırım yapan özel sektör firmalarının gün geçtikçe sayıları artmış olmasına rağmen bir kamu sektörü olarak Çay-Kur'un çay alımı, üretimi ve pazarlanmasındaki önemi hiç azalmamıştır.

Yeni çaylık alanların açılmasına izin verilmesi ve makasla çay hasatının serbest bırakılması gibi önemli kararların yanında Çay-Kur'a yeni yaş çay işleme tesisi kurma imkânının verilmemesi Çay-Kur'un yükünü ağırlaştırmıştır.

1980 yılında 538.110 dekar olan çaylık alanlar 1982 yılında kaçak dikimlerin kaydına izin verilmesi ile 644.993 dekara sığradığı görülmüştür. Üretim alanındaki bu artış Çay-Kur'un yaş çay alımlarında da kendini göstermiştir. Tablo 5'den görüleceği gibi 1980 yılı dahil önceki yıllarda yüksek üretim miktarları 1981 yılında makasla hasatın yasaklanması ve alınan diğer tedbirlerle büyük ölçüde düşürülmüştür. 1982 yılından itibaren, ürün kalitesinde iyileşme başlamış ve 1982 yılında 68.038 ton gibi nisbeten düşük bir üretim seviyesinde kalınmıştır.

Ancak; 1983 yılında çay üreticilerinin haksızlığa uğradıkları konusunda yaptıkları, çeşitli müracaatlar, 1983 yılında üre-

tilen 100.782 ton kuru çaya rağmen 1984 yılına 28.467 ton stokla girilmesi ve bu miktarın 1984 yılı kampanyası başına kadar iç tüketimi ancak karşılayacak durumda olması ve bu arada günlük çay satışlarının suni olarak yükselmesi sonucu, kısa bir süre dahi olsa, dağıtımda sıkıntıya düşülmesi, yaş çay alımlarında kısıtlanmaya gidilmesi halinde, çay ithal etmek zorunda kalınacağı yolundaki görüşlerin yaygınlaşıp kuvvet kazanmasına yol açmış ve sonuçta, makasla hasada 1984 yılında resmen izin verilmiştir.

Makasla usulüne uygun olmayan bir şekilde, yapılan hasada hoşgörü ile bakılması sonucu, Çay-Kur'un yıllar itibariyle satın aldığı yaş çay miktarı hızla artmaya başlamış ve 1986 yılında 669.771 tonla maksimum seviyeye çıkmıştır.

Sovyetler Birliği'ndeki Chernobly reaktöründe 1986 yılında vuku bulan patlama nedeni ile çaylıklarımıza radyoaktif maddeler bulaşmış ve neticede kuru çay satışlarında istikrarsız bir döneme girilmiştir. Bunun sonucu olarak çay stokları artmaya başlamıştır. Bu nedenle Çay-Kur alımları disipline etme zorunluluğunda kalarak 1987, 1988 ve 1989 yıllarında 1986 yılından ve hatta 1985 yılından daha az ürün satın almıştır.

Tablo 7'den de görüleceği gibi Çay-Kur alımda uyguladığı tedbirlerle üretim miktarını düşürmüş ancak buna rağmen kuru çay stoklarındaki artışın önüne geçememiştir.

Tablo 7. Çaykur Kuru Çay Üretimi, İç ve Dış Satışlar ve Stok Durumu (Ton) (1984-1990)

Yıllar	Çay Üretimi	İç Satışlar	Dış Satışlar	Çay Stoku
1984	132.561	110.667	601	49.760
1985	132.978	108.527	806	73.405
1986	140.261	112.024	547	101.095
1987	119.744	111.738	-	109.101
1988	121.486	90.570	189	139.828
1989	108.289	102.419	25.176	120.522
1990	94.600	87.828	28.183	99.111

Kaynak: Çay-Kur Yıllık İstatistik Bülteni 1988
Çay-Kur 1989-1990 Yılı Faaliyet Raporları

Not: İmha edilmek üzere ayrılmış bulunan 58.070 ton kuru çay stoklarının içine dahildir.

Ülkemiz, dünya çay üretim ekolojilerinin üst sınırında bulunduğundan, yüksek verim ve kaliteli çay üretimine elverişli alanlar sınırlıdır. Mevcut çaylıkların da büyük bir bölümünde verim ve özellikle kaliteli ürün verimi oldukça düşmüştür. Bu nedenle ve stokların düşük seviyede bulunduğu 1984 yılında üretimi arttırmak ve kaliteyi yükseltmek maksadıyla Bakanlar Kurulunun 14 Mart 1984 gün ve 8/7771 sayılı kararı ile kabul edilen bir kararname ile "Çay Tarımını Geliştirme Projesi" uygulamaya konulmuştur. Bu kararname ile 1984 yılından itibaren her yıl 25.000 dekar alanda klonal çay fidanları ile 1989 yılı sonuna kadar toplam 125.000 dekar ek çaylık yapılması amaçlanmıştır.

Ancak; ekonomik işler Yüksek Koordinasyon Kurulu' nun 18.6.1987 gün ve 87/10 no'lu kararı ile; gereksiz kuru çay stoku birikimine engel olmak üzere, yeni çay tarımı alanlarının oluşturulması ve mevcut çaylık alanlarda yeni çay bahçelerine müsaade verilme işlemi 1989 yılı sonuna kadar durdurulmuştur.

Tablo 7.de görüldüğü gibi kuru çay stokları özellikle son yıllarda önemli ölçüde artmıştır. 1988 yılı sonu itibariyle 139.828 ton gibi ülke tüketiminin üstünde bir seviyeye çıkmıştır. Bu stok birikimine 1989'da Sovyetler Birliğine yapılan 25.000 tonluk ihracat büyük bir rahatlama getirmiştir. Ancak, bu ihracatın maliyetin altında bir fiyatla yapılması Çaykurumunun finansman ihtiyacının karşılanmasında menfi yönde etkili olmuştur.

1986 yılındaki radyasyonlu 58.070 ton kuru çayın 88/12495 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile imhasına karar verilerek bedeli olan 52,9 milyar lira Çay-Kur'a ödenmiştir. Çayların imhası ise 1989 yılı içerisinde gerçekleştirilebilmiştir. Çayda üretim-tüketim dengesi kurulamadığı ve uluslararası standartlarda çay üretilerek ihracat yapılamadığı sürece çay stoklarının her yıl artarak Çay-Kur'un altında kalkamayacağı boyutlara erişeceği anlaşılmaktadır.

2.1.2. Mevcut Kapasite ve Kullanımı

Yaş çay ürünü işlemede günlük kapasite önemli yer tutmaktadır. 1984 yılındaki çay tekelinin kaldırılmasından sonra devlet sektörüne çay fabrikası kurma izni verilmemiştir. Bu nedenle Çay-Kur'un son 5 yıllık fabrika sayısı 45 adet ve işleme kapasitesi de 6070 ton/gün seviyesinde kalmıştır.

İşleme kapasitesinin kullanım oranı sürgün dönemleriyle bağımlı olmakla birlikte kapasitelerin mümkün olduğu kadar yüksek olması sektörde verimli çalışmayı artıracaktır. Çay-Kur, yaş çay üretiminin fazla olduğu günlerde ürün alımını işleme kapasitesiyle dengelemek amacıyla üreticilere günlük olarak 10 kg'lık ve 20 kg'lık kontenjanlar uygulamaktadır. Kontenjan uygulamalarının üretici ve çay kalitesi bakımından sakıncaları bulunmaktadır. Özellikle, günde dekara 10 kg kontenjan uygulandığı zamanlarda, sürgün dönemi uzamakta ve bu durum yaş çayın kalitesini menfi yönde etkilemektedir.

Tablo 8. Çay-Kur'ca Uygulanan Kontenjan Süre ve Miktarları
(1987-1988-1989)

Sürgün Dönemi	1987		1988		1989	
	Gün	Kontenjan Mikt.Kg/dek	Gün	Kontenjan Mikt.Kg/dek	Gün	Kontenjan Mikt.Kg/dek.
I. Sürgün	12	20	9	20	7	20
I. Sürgün	31	10	39	10	33	10
II. Sürgün	25	20	19	20	35	20
II. Sürgün	30	10	32	10	34	10
III. Sürgün	63	20	59	20	55	20
Toplam	161		159			164

Tablodan görüleceği gibi 1987 yılında 61, 1988 yılında 71 ve 1989 yılında 67 gün 10 kg/dekar'lık kontenjan uygulanmıştır. Bu uygulamalar nedeni ile kontenjan fazlası ürün çaylıkta kalmakta ve böylece sürgün dönemi uzamaktadır. Sonuçta geride kalan yapraklar sürgün halini koruyamayıp sert yaprağa dönüşerek kartlaşmaktadır.

Normalde 20-25 gün sürmesi gereken sürgün dönemleri kontenjan uygulamaları ile 50-60 güne kadar uzamaktadır.

Tablo 9. Çay-Kur Yaş Çay Alımlarının Sürgün Dönemleri İtibariyle Durumu (1987-88-89)

	1987		1988		1989	
	Gün Sayısı	Ürün Miktarı	Gün Sayısı	Ürün Miktarı	Gün Sayısı	Ürün Miktarı
Sürgün Dönemi						
I. Sürgün	53	244.939	49	241.924	54	200.052
II. Sürgün	56	232.097	59	210.746	56	185.786
III. Sürgün	52	89.573	50	128.669	54	134.673
Toplam	161	566.609	158	581.339	164	520.511

Kaynak: Çay-Kur Kayıtları

1987, 1988 ve 1989 yıllarında toplam yıllık üretimin %38-43'ü I.sürgünde, % 36-41'i II.sürgünde ve % 16-26'sı da III.sürgün döneminde satın alınmıştır. Sürgün dönemlerinin uzamasında en önemli etkenin uygulanan kontenjan olduğunu yukarıda belirtmiştik. Çaykur'un kontenjan miktarını belirlemede esas aldığı unsur sahip olduğu günlük işleme kapasitesidir. Çaykur 6070 ton/gün işleme kapasitesine sahiptir. 895.248 dekar olarak kayıtlarda belirtilen çaylık alanın verim çağındaki miktarı 783.000 dekar olduğu ve buna göre Çaykur'un 10 kg'lık kontenjan uygulaması halinde günlük

ürün miktarı 7830 tonu bulmaktadır. Bu rakamlara göre dekara 10 kg kontenjan uygulandığında, günlük işleme kapasite açığı 1760 ton olmaktadır.

Çaylıkların genel durumu ve iklim faktörüne bağlı olarak işletmeler kampanyanın bazı dönemlerinde tam kapasite, bazı dönemlerinde de düşük kapasite ile çalışmaktadır. Ayrıca işletmeler kampanya ya sahil kuşağında veya iç kesimde olmalarına bağlı olarak peyder pey girmekte ve yine peyder pey çıkarmaktadırlar. 1987-1988 yıllarında aylara göre kapasiteden yararlanma durumu aşağıdaki tablo'da verilmiştir. Tablo'ya göre kapasiteden en yüksek oranla yararlanma % 83 ile Haziran ayına aittir. 1987'de bu oran yine Haziran ayında % 98 olmuştur.

Tablo 10. Çay-Kur Çay Fabrikalarında Aylara Göre Kapasiteden Yararlanma Oranları (1987-1988)

Aylar	1987			1988		
	Toplam Kapasite (Ton)	İşlenen Yaprak (Ton)	Kapasite-den Yararlanma (%)	Toplam Kapasite (Ton)	İşlenen Yaprak (Ton)	Kapasite-den Yararlanma (%)
Mayıs	74.808	40.708	54	119.016	58.973	72
Haziran	187.020	183.420	98	187.920	155.950	83
Temmuz	193.254	95.235	49	194.184	99.038	51
Ağustos	180.786	150.706	83	194.184	114.479	59
Eylül	180.786	57.875	32	187.920	84.918	45
Ekim	168.318	38.659	23	106.488	41.114	39
Toplam	984.972	566.603	58	989.712	581.472	59

Kaynak: Çay-Kur Kayıtları

2.1.3.Yaş Çay Ürün Fiyatları ve Ürün Bedellerinin Ödenmesi

Çay tekelinin 3092 sayılı Çay Kânunu ile 1984 yılından itibaren kaldırılmasından sonra da daha önce olduğu gibi Çay-Kur'un hükümet tarafından belirlenen bir garanti fiyatı üzerinden ürünün tamamını alıcı olarak piyasaya katıldığı görülmektedir.

Çaycılığımızın ilk yıllarında çay tarımını çekici hale getirmek için çeşitli teşvik uygulamalarına başvurulmuş ve yaş çay ürününe diğer tarımsal ürünlere kıyasla biraz daha yüksek alım fiyatı uygulanmıştır. Ancak daha sonraki dönemlerde örneğin 1957 yılından 1972 yılına kadar geçen süre içerisinde artış sadece % 60 seviyesinde kalmıştır (Çapan, 1985. S.18). Bu durum 1984 yılına kadar ve 1984 yılından sonrada devam etmiş yaş çay taban fiyatlarındaki artışların geçinme indekslerinden daha düşük seyrettiği görülmüştür. Üreticiler bu durumdan ötürü zaman zaman karamsarlığa düşmüşlerse de kaba hasat ve hasatın makasla daha az işçilik ve masrafla yapılması gibi yollara baş vurmak suretiyle yıllık gelirini korumak için çareler buldukları söylenebilir. Çay, halen Doğu Karadeniz Bölgesinde üretilen ürünler arasında birim sahadan en fazla gelir getiren ürün durumunu korumaktadır.

Yaş çay ürünü fiyat politikası üretim kararlarına üretimi özendirme yönünde katkısı olmuş, ancak ekonomik olmayan bölgelere de çaycılığın kaymasına etki etmiştir. Yaş çayın kalitesi üzerindeki etkisi ise elverişsiz bölgelerde çaycılığın yapılmasına imkân vermesi bakımından menfi olmuştur. Yaş çay ürünü fiyat politikasının en önemli etkisi kuru çay üretim maliyetleri içinde çok büyük paya sahip olan yaş çay ürünü fiyatlarının ihracat olanaklarını belirleyici faktör olmasındandır.

Çay-Kur'un 1984 yılından sonrada izlediği fiyat ve alım politikası, kuru çay maliyetlerini arttırmış ve kalitenin yükselmesinde başarılı olamamıştır.

Özellikle son yıllarda artan kuru çay maliyetinin altında yapılmak zorunda kalınan iç satışların ve artan stoklarında etkilediği ekonomik yapı ile Çay-Kur bilançolarında zararlar görülmeye başlanmıştır.

Çay-Kur, gerek artan stoklar ve gerekse üretim maliyetinin altında yaptığı kuru çay satışları yönünden her yıl karşılaştığı zararların sonucu büyük bir finansman sorunu yaşamaya başlamıştır. Yukarıdaki nedenlerin yanında 1986 yılında vuku bulan radyoaktif bulaşma nedeni ile de çay satışlarının büyük ölçüde etkilenmesi neticesinde Çay-Kur'un ödemeler dengesi bozulmuştur. Üreticilere yaprak bedelleri bankalardan alınan yüksek faizli kredilerle ödenebilmiştir. Bununla da sorun çözümlenememiş Kurum'un sermayesi her yıl artırılarak finansman dar boğazı aşılmaya çalışılmıştır.

Çay-Kur'un başlangıçta 1 milyar olan sermayesi 1972 yılında 2 milyara, 1975 yılında 2.750 milyara, 1979'da 10 milyara ve 112 sayılı KHK ile 30 milyara, 1987 yılında yüksek koordinasyon kurulu kararı ile de 100 milyar liraya yükseltilmiştir. Daha sonra 17.11.1988 tarih 88/110 sayılı Yüksek Planlama Kurulu Kararı ile 200 milyar liraya çıkartılan Çay-Kur sermayesi 29.12.1989 tarih ve 89/T-145 sayılı YPK kararı ile 400 milyara yükseltilmiştir.

Bütün bu tedbirlere rağmen Çay-Kur'un ürün bedellerini ödemesinde gecikmeler olmuştur. Ek-3 tablodan da görüleceği gibi 1981 yılı tedbirleri ile iyileşen durum, 1982, 1983'e kadar devam etmiştir. Fakat ödemelerdeki gecikmeler 1990 yılına kadar artarak devam etmektedir.

2.1.4. Çay-Kur Kuru Çay Üretimi, Paketlenmesi ve Pazarlanması

Çay-Kur'un çayda devlet tekelinin kaldırıldığı 1984 yılına kadar ulaşılmış olduğu fabrika sayısı 45 adet olup işleme kapasite-

si de 6070 ton/gün dür. Yeni yatırım yapmasına izin verilmeyen Çay işletmeleri Genel Müdürlüğü özellikle 1985 yılından itibaren çay işleme teknolojisinde modernize ve yenileme çalışmalarını hızlandırmıştır. Çayın işlenmesinde, kalitenin korunmasında ve üretim maliyetinin asgari düzeye çekilmesinde önemli etkisi olan taşıyıcı bant sistemlerinin çay fabrikalarında kullanılması yaygınlaştırılmaya başlanmıştır. Soldurma ve kurutma gruplarında tekli sistemden merkezi ısıtma sistemine geçilmesi, tasnif sisteminde dar boğazları önleyecek şekilde kaliteyi muhafaza eden kırıcıların ve lif tutucuların sisteme sokulması ile geliştirilmesi sağlanmıştır. Yapılan bu çalışmalar sonucunda kuruluş kendini yenileme sürecine girmiştir (Ural, 1986, S.49).

Özel şirketlerin çay üretimine başlamasından sonra kendini yenileme ve pazar isteklerine cevap verecek şekilde kuru çay arzını yaratma çabası içine giren Çay-Kur bu konuda önemli adımlar atmıştır.

Çaydaki lif ve çöplerin üretim aşamasında temizlenmesi, kuru çayın depolanması ve paketlenmesi konularında çalışmalar yapılmıştır. Çay-Kur bu dönemde yeni ve modern kuru çay paketleme makinaları satın alarak paketleme kapasitesini artırmıştır. Kuru çayda ilk defa 1986 yılında Çay-Kur'un katkıları ile standartlar belirlenerek TS 4600 yayınlanmıştır.

1985 yılının başına kadar sadece Tekel işletmeleri Genel Müdürlüğü eliyle yürütülen kuru çay satışları, 1985 yılından itibaren özel sektöre de açılmıştır. İlk uygulamaya Doğu Karadeniz Bölgesindeki 6 vilayette başlanmış, olumlu sonuçlar alınınca belli bir programla diğer bölgelerde uygulanmaya geçilerek 1985 yılı sonuna doğru ülkemizin bütün illerine yayılmıştır.

Daha önce tamamen Tekel Genel Müdürlüğü tarafından yapılan çayın pazarlamasında önemli tıkanıklıklara neden olunuyordu. Pazarlama fonksiyonunu bizzat üstlenen Çay-Kur yeni bir dağıtım

kanalı sistemi uygulamaya başlamıştır.

Çay-Kur— Bağımsız Toptancı— Parakendeci— Çay Tüketicisi
Tüccar Firmalar Firmalar

şeklinde dört kurumdan oluşan bir kanal kademeleşmesi ile yeni bir pazarlama sistemi yerini almıştır. Ek-4'de Çay-Kur'un iç piyasadaki çay dağıtım kanalları verilmiştir.

2.2. ÖZEL KESİM

Çay-Kur yasasının çıktığı 1971 yılını takip eden yıllarda yapılan araştırmalar bölgede devlet tekeli dışında alternatiflerin düşünüldüğünü göstermiştir. Üreticilere sağlanacak uzun vadeli kredilerle çay fabrikalarının çay ekicileri kooperatiflerine devredilmesinin yararlı olacağı söylenmekteydi. Benzer alternatifler arasında özel sektöre de fabrika kurma izninin verilmesi de bulunmaktaydı. Ancak ne üreticiler, ne de özel sektörün böyle bir girişime hazır olmadığı gibi mevzuatın da müsait olmadığı bilinen bir gerçektir. 1972-1984 döneminde, Çay-Kur'un gayretli ve başarılı çalışmaları ile çay üretim ve teknolojisinde önemli gelişmeler olmuştur. Devlet, Çay-Kur bünyesinde almış olduğu tedbirlerle sağlanan gelişmeleri daha ilerilere götürmek maksadıyla çay piyasasını serbest rekabete açmıştır. Bunun hem üreticiler hem tüketiciler ve hemde işletmeler için uzun vadede daha iyi sonuçlar verecek bir denge olacağı düşünülmüştür.

Kanunun çıktığı 1984 yılı ve uygulamanın başladığı 1985 yılından itibaren özel sektör; yaş çay alımı, işlenmesi ve pazarlanmasında önemli yatırımlar ve faaliyetlerde bulunmuştur. Bu arada yaş çay üretiminde bulunmayan sadece paketlenen özel paketleyiciler de yasanın çıkışı ile hızla artmıştır. Ayrıca Çay-Kur'un ürettiği çayı pazarlamak için oluşturduğu kanalda yer alan toptancı tüccar firmalar ve parakendeci firmalar vasıtasıyla pazarlamada da özelleştirme gerçekleşmiştir.

2.2.1. Yaş Çay İmalatçıları

1985 yılından itibaren çay sektöründe yatırım teşvik belgesi alarak yatırım yapan özel sektör firması 60'ı ve fabrika sayısında 70'i aşmıştır. Ayrıca bölgenin her kesiminde teşvik belgesi olan veya olmayan bir çok teşebbüscü tarafından yeni yeni yaş çay işleme fabrikalarının yapımı sürdürülmüştür. 1990 yılında özel sektör fabrika sayısı 123'e işleme kapasitesi ise 5600 tona çıkmıştır.

Tablo 11. Özel Sektör Çay Fabrikaları Kapasite ve Üretim Miktarları

Yıllar	Fabrika Sayısı	Kapasite (Ton\Gün)	Üretilen Ku-ru Çay (Ton)	%
1985	16	1060	5.500	3.9
1986	19	1885	11.500	7.6
1987	23	2210	23.000	16.1
1988	65	3276	49.000	28.8
1989	70	3540	25.000	18.8
1990	123	5600	30.700	24.5

Kaynak: ABKP Çay Özel İhtisas Komisyonu Raporu 1989
Akfa Faaliyet Raporu 1990

Özel sektör çay firmaları içerisinde en önemli yeri, on adet yaş çay fabrikası ve bir adet paketleme fabrikası ile Akfa almakta, ikinci olarak beş adet çay fabrikası ve bir adet paketleme fabrikası ile Karçay gelmektedir. Yabancı sermaye ile kurulan bir çay fabrikası ile Dosan firması da özel sektör içinde bir paya sahiptir. Bu firmaların dışında gerek şahıs firmalar gerekse üretici ortaklığı şeklinde kurulan firmaların sahip olduğu irili ufaklı bir çok çay fabrikası bölgenin her tarafında kurularak faaliyete geçmiştir.

Özel sektör yaş çay fabrikaları işleme kapasitesi Tablo 6' dan da görüldüğü üzere 1990 yılında 5600 ton/gün olmuştur. Devlet sektörünün 45 yılda ulaştığı işleme kapasitesi seviyesine özel sektör 5 yılda gelmiştir. Bu suretle özellikle günlük işleme kapasitesi yetersizliği nedeni ile Çay-Kur'un uygulamak zorunda kaldığı günlük kontenjan uygulamalarının sıkıntısını hafifletecek kapasite düzeyine erişmede özel sektör büyük bir atılım gerçekleştirmiştir. Ancak işleme kapasitelerinin tam olarak kullanılmaması bu konuda aşılması gereken en önemli sorun olarak görülmektedir.

2.2.2. Çay Harmanlayıcı, Paketleyici ve Pazarlayıcı Kesim

1985 yılından itibaren kurulan özel Sektör yaş çay işleme fabrikalarının bir kaç büyük firma ve bir kısım diğer çay fabrikaları dışında kalan küçük büyük bir çok sayıdaki çay fabrika ve atölyesi kendi ürettikleri çayın paketlenmesi için gerekli düzenden yoksun bulunmaktadır. Bu işletmelerin ürettikleri çayı torbalar halinde satın alan ve değişik usullerle harmanlayarak, paketleyen ve pazarlayan yeni bir özel sektör kesimi bulunmaktadır. Bu kesim Çay-Kur'un özel firmalar vasıtası ile çayını pazarlaması ile faaliyetlerine başlamışlardır. Başlangıçta bu firmalar Çay-Kur'ca piyasaya sürülen büyük ambalajlı çayları satın alarak bu ambalajları bozup küçük ambalaj halinde yeniden paketlemek şeklinde çalışmalarını sürdürmüşlerdir. Daha sonraki dönemde çayını paketlemeyen özel sektör fabrikalarından dökme tabir edilen torbalı çay satın alarak Çay-Kur'un çayları ile harmanlayıp pazarlama yapma şeklindeki faaliyetler ağırlık kazanmıştır. Başlangıçtan itibaren çok hızlı bir şekilde kurulup yapılan bu paketleyiciler bugün sadece Doğu Karadeniz Bölgesinde değil Türkiye'nin her yerinde faaliyet göstermektedirler ve sayıları binlerin üzerine çıkmış bulunmaktadır.

3092 sayılı Çay Kanununun yarattığı serbestlikten yararlanılarak kurulan bu firmalar çay alıp paketlemede diğer zorunluluk-

ları yerine getirmeden piyasaya çay sürmekte ve çay piyasasında kargaşa yaratmaktadırlar.

Bu firmaların içerisinde ay-Kur'un marka ve ambalajlarına alişmış tüketicileri aldatıcı ambalajlar yaparak olumsuz tavırlar içinde olan firmalar da bulunmaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'NİN 1985 YILI SONRASI UYGULAMALARI

Çayda tekelin kaldırılması sonrasında çay sektöründe 5-6 yıllık önemli bir deneyim süresi geride bırakılmıştır. Başlangıçta üretici ve tüketici kesimin sahip olduğu endişeler ve beklentiler vardı. Kamu ve özel sektörün bu süre içerisindeki çalışmaları bize ileriki dönemler için fikir vermede yarar sağlayacaktır. Hiç şüphe yokki özel sektörün çayda yerini almasıyla çay endüstrisinde bazı değişiklikler ve yenilikler olmuştur. Bu durum Çay-Kur için de geçerlidir. Bu nedenle her kesimde görülen yenilikler ve sektöre yapılan katkılarla ortaya çıkan sorunları ayrı ayrı ele almakta yarar vardır.

3.1. ÖZEL KESİMİN GETİRDİĞİ YENİLİKLER VE KATKILAR

3.1.1. Yağ Çayın Tedariki

Özel sektör firmaları başlangıçta Çay-Kur'un tecrübelerinden büyük ölçüde yararlanmışlardır. Üreticilerden çayın satın alınmasında benzer sistem uygulanmış ve kiralanmış alımlarında cüzdan verilen üreticilerden eksperler vasıtasıyla alımlar yapılmıştır. Ancak özel firmalar üreticilere bu noktada biraz daha kolaylık sağlayacak uygulamalar içinde olmaktadır. Bunlar;

a) Mevcut alımlarının yanında alımı üreticiye daha yakın noktalarda yapmak: Birçok firma üreticinin çaylığına kadar giderek üreticiden çay teslim almaktadır. Kamyon üzerinde ve fabrikada çay teslim alınması da üretici için büyük kolaylık olmaktadır.

b) Kontenjansız alımda bulunmak: Çay-Kur'un kontenjanlı alım uyguladığı günlerde özel firmalar çok sıkıntılara düşen üreticiden kontenjansız olarak çay satın almaktadır. Bu suretle çayını çok kısa süre içerisinde toplayarak satma imkânına kavuşan üretici hem ürünün kartlaştırmadan satılmasını sağlamış dolayısıyla kalitesini korumuş ve hemde gelecek sürgün dönemi için daha erken

çay hasatı yapma şansını elde etmiş olmaktadır.

c) Alımevleri önündeki yığılmayı azaltıcı uygulamalar: Üreticilerin saatlerce alım evleri önlerinde çayını seçmek için bekletildiği, ama aslında çay kalitesine hiç etkisi olmayan uygulamaların yaygın olduğu dönemlerde özel firmaların daha toleranslı çay mübayaası etmeleri üreticileri rahatlatmaktadır. Çay ürününün kalitesinin alımevinde seçilmesi ile düzelmediği, bu konuda çaylıklarda yetiştiricilik ve hasat sırasında etkili olunabileceğini bu arada belirtmekte yarar vardır.

Yaş çay ürünü alımlarında özel sektörün hala birinci tercih edilen sektör haline gelmediği bir gerçektir. Çay-Kur'un öteden beri süre gelen bir tedarik sistemi vardır ve üreticiler buna alışmışlardır. Üstelik devlet güvencesinin de varlığı üreticileri önce Çay-Kur'u tercih etmeye yönltmektedir. Bu nedenle özel sektör firmaları özellikle birinci ve ikinci sürgün devrelerinde Çay Kur'ca kontenjan uygulanan günlerde çay alımlarını rahatlıkla yapmaktadır ve bu üreticiler için ferahlatıcı olmaktadır. Tablo 9 dan görüleceği gibi 1987 ve 1988 yıllarında kontenjanlı alım yapılan gün sayısı oldukça yüksektir. 10 kg'lık kontenjan uygulaması 1987 yılında 61 gün 20 kg'lık kontenjan uygulaması ise 100 gün 1988'de 10 kg'lık uygulama 71 gün ve 20 kg'lık uygulama 87 gün sürerek tüm kampanya süresini kapsamıştır.

Kontenjanların 10 kg'dek olarak uygulandığı günlerde çayının bir kısmını Çay-Kur'a kontenjanla satan üretici diğer kısmını özel firmalara satmak suretiyle büyük ölçüde rahatlamaktadır. Daha az sıkışıklığa düştüğü dönem olan 20 kg'lık uygulamalarda üreticiler büyük ölçüde çayını Çay-Kur'a vermeyi tercih etmektedirler. Özel firmalar bu nedenle üreticilerden çay satın almak için değişik uygulamalar içerisine girmektedirler. Bunlar yüksek alım fiyatları, ödemelerde öncelik ve ödemelerde kolaylıklar gibi teşviklerdir.

Özel firmalar başlangıç yıllarında üreticiler tarafından benimsenmek, kısa süre içerisinde iyi bir ilişki içerisinde girmek ve en önemlisi yaş çayın tedarikini teşvik etmek maksadıyla alımlarda taban fiyatının üzerinde fiyatlar uygulamışlardır. Aynı yıllarda ürün bedellerinin de peşin veya peşine yakın bir program içerisinde ödenmesi vadeleri ve bunun bir süre gerçekleşmesi bir kısım üreticiye önemli fayda sağlamıştır. Bu nedenle özel firmaların işletmelerinde de ürün yığılmaları olmuş hatta bazı firmalar alımlarda kontenjan uygulamak zorunda bile kalmışlardır. Ancak daha sonraki yıllarda yaş çay tedariki için izdiham dönemlerinde özellikle birinci sürgünde yüksek fiyat uygulanması ve ödemelerin Çay-Kur'dan önce yapılacağına vaadi gibi teşviklere gerek olmadığı özel firmalarca anlaşılmış ve bu uygulamalardan vaz geçilmiştir. Fakat izdihamın çok yoğun olmadığı ikinci sürgün ve üçüncü sürgün devrelerinde çay tedarikinde sıkıntıya düşen firmalar teşvik uygulamaları yoluna gitmeyi tercih etmişlerdir.

Bu teşvik uygulamaları en çok ödemeler konusunda olmaktadır. Çay-Kur'ca alımların başladığı tarihten itibaren satın alınan ürünün bedellerinin bir sıra dahilinde ödenmesi ve bu nedenle ikinci ve özellikle üçüncü sürgün bedellerinin geç ödenmesi üreticileri memnun etmemektedir. Bu durumdan yararlanmak isteyen özel firmalar ikinci ve üçüncü sürgün devrelerinde üreticilerden satın aldıkları çayların bedellerini birinci sürgünden daha önce ödemek suretiyle çay tedariki yönüne gitmektedirler. Bazı üreticiler bu konuda çok akılcı davranarak özellikle üçüncü sürgün devresinde tüm çayını özel sektöre satmak suretiyle yararlarını artırma yolunu seçmektedirler. Özel sektör firmaları hammadde tedarikinde üreticiye alımdan bir süre sonra senet vererek veya bazı firmaların yaptığı gibi ürün karşılığı un, şeker, pirinç v.s. gibi gıda maddesi temin ederek kolaylıklar sağlamaktadırlar.

3.1.2. Üretim Teknolojisi ve Üretim Kapasitesine Katkılar

Çay teknolojisi konusunda Çay-Kur uzun yıllardan beri ö-

nemli tecrübelerle sahip olmuş ve belirli bir bilgi birikimine ulaşmıştır. Özel Çay İşletmelerinin istihdam ettiği personelin önemli bir kesimi bu bilgilere sahip uzman kişilerden oluşmaktadır

Teknoloji seçiminde de hem yerli ve hem de yabancı teknolojiler tercih edilmiştir.

Özellikle, çayda ilk özel yatırımı gerçekleştiren Akfa ve Karçay firmaları modern teknolojinin ülkemiz çaycılığına getirilmesinde öncülük etmişlerdir.

Dünya'da gittikçe artan oranlarda kuru çay üretiminde hakim olmaya başlayan CTC-Rotorvane imalat sistemi 1985 yılından sonra ülkemiz çay teknolojisine kazandırılmıştır. Bu modern çay işleme metodu ile fabrikalarımızda enerji, işçilik ve zamandan tasarruf sağlanmış, yeknesak ve tam oksidasyona olanak sağlayarak kalitede iyileşmeler temin edilmiştir.

Ayrıca bugün özellikle Avrupa'nın tercih ettiği özelliklere sahip kuru çay üretimine olanak sağlanmıştır.

Çay sanayiine özel sektörün girmesiyle başlangıçtan bugüne kadar hiç değişmeyen ve hiç geliştirilemeyen imalat makinelerinde de bir çok yenilikler teknolojiye kazandırılmıştır.

İthal edilerek çay sektörüne kazandırılan modern fırınlar, fermentasyon ve tasnif makineleri örnek alınarak ülkemiz şartlarına uyumlu önemli gelişmeler sağlanmıştır.

1985 yılında işletmeye açılan ilk özel çay fabrikaları ile gün geçtikçe artan işleme kapasiteleri Tablo 11'de de görüldüğü gibi ilk yılda 1060 ton/gün iken 1988'de 3276 ton/gün ve 1990 ise 5600 ton/güne çıkmıştır. Bu işleme kapasitesi özellikle birinci sürgün döneminde % 80'lerin üzerinde kullanılarak izdihamın azalmasında önemli ölçüde yarar sağlamıştır. Kuru çay üretimi bakı-

mından toplam üretimin 1985 yılında % 3,9'una sahip olan özel sektör firmaları, 1988'de % 28.8, 1989'da % 18.8 ve 1990'da %24.5 oranlarına ulaşmıştır.

3.2. KAMU SEKTÖRÜNDEKİ ETKİLENİMLER ve GELİŞMELER

Çay tekelinin kaldırılmasıyla en önemli değişme ve gelişmeler Çay-Kur'un bünyesinde olmuştur. Ancak özel sektörün kendisinden beklenen gelişmeyi göstererek çay alımında ve pazarlamasında etkinliğini kabul ettirememiş olması Çay-Kur'un sektörde hala yerini korumasına neden olmuştur. Çay-Kur bu dönemde yeni çay fabrikası kurmamakla birlikte oluşan oligopol piyasaya uyum sağlamak için yasa gereği yüklendiği görevlerin yanında kendini yenileme ve modernize etme yoluna gitmiştir. Bu gelişmeleri tarım, sanayii, pazarlama ve eğitim başlıkları altında ele alarak değerlendirebiliriz.

3.2.1. Tarımdaki Gelişmeler

Çay tarımının geliştirilmesi hususunda Çay-Kur önemli ve o ölçüde de masraflı bir görev üstlenmiştir. Bu dönemde seçilmiş tiplerle çelik fidan yetiştiriciliği üreticilere öğretilmiştir. Milyonlarca fidan üretilerek beddi karşılığında üreticilere dağıtılmıştır. 3092 sayılı yasanın çıkış amaçlarından birisi de devletin üretim alanlarının genişletilmesi doğrultusundaki kararıdır. Çay-Kur bu doğrultuda genişleyen çay tarım alanlarını kontrolü altında tutmaya çalışmış ve yeni çaylıkların tohumla dikilmesi yerine çelikle tesisi için çabalar göstermiştir. Ancak, bu çalışmalar 1987 yılında çıkarılan çaylık yapımı izninin durdurulması kararı ile sona ermiştir.

3.2.2. İşleme Sistemindeki Gelişmeler

Ülkemiz çay imalatında başlangıçtan beri uygulanan Orthodoks yöntemi özel sektörün çaya ilk yatırım yaptığı 1985 yılına

kadar hiç bir değişikliğe uğramadan sürdürülmüştür. Siyah çay imalatında geleneksel imalat yöntemi olarak adlandırabileceğimiz bu yöntemin değiştirilmesi ve daha modern yöntemlerin getirilmesi için geçmişte bir kaç teşebbüs yapılmışsa da sonuçsuz kalmıştır. Daha az işçilik gerektiren C.T.C. ve Rotorvane imalat yöntemlerinin sanayimize girmesi bu nedenle mümkün olmamıştır.

Çay-Kur, özel sektör fabrikalarımızın modern imalat yöntemleri ile çayda yatırıma başlaması ile kendini toparlama ve yenileme çalışmaları içine girmiştir. Mevcut işletmeler kaliteli kuru çay imalı için revize edilmiş ve makine parkları geliştirilmiştir. Merkezi sistemle üretilen sıcak havanın soldurma ve kurutmalarda kullanılması fabrikalarda yaygınlaştırılmış ve tasnif makineleri ıslah edilerek çöp ve lif gibi yabancı maddelerden temizlenmiş kuru çay üretimi imkanları artmıştır. Bu konuda çok ilginç bir gelişmeye işaret etmek, Çay-Kur'un özel sektörün gelişle değişen anlayışını açıklamak için çok yararlı olacaktır. Çay-Kur, 1985 yılı öncesinde üretilen kuru çay içerisine imalat dışı kalan çöpleri kırarak yeniden katarken 1985 yılı sonrasında özel sektörün kullandığı çöp temizleme sistemlerini kısa sürede işletmelerine aktararak önemli bir gelişme içinde olduğunu göstermiştir.

Çay-Kur, fabrikalarında daha düşük maliyetli çay üretebilmek için de önemli gelişmeler içine girmiştir. Orthodox imalat yöntemi yerine Çay-Kur yöntemi diye adlandırılan Kıvrırma-Rotorvan kombinasyonu içinde çalışan, imalat yöntemini yaygınlaştırmıştır. Ayrıca işletmelerde konveyör, transport v.s. gibi otomasyona yardım edici makinelerin kullanımını artırmakla kalite, kapasite ve maliyet konularında önemli aşamalar sağlanmıştır. Yeni ve modern paketleme makineleri ithali ile paketlemede de yenileşme çabaları artmıştır.

Çay-Kur siyah çay üretiminin yanında ilk defa etkin olarak yeşil çay üretimini ele alıp ülke piyasasına ve dış piyasaya sürececek hale gelmiştir.

3.2.3. Pazarlamadaki Gelişmeler

Çay sektörünün kuruluşundan beri tekel işletmeleri Genel Müdürlüğünce sürdürülen paketli kuru çay pazarlaması, 1985 yılından itibaren özel toptancı firmalara açılmıştır. Çay-Kur bu tarihten sonra kademeli olarak önce Doğu Karadeniz Bölgesindeki 6 vilayette olmak üzere uygulamaya başlamış ve daha sonra ülkemizin tamamını kapsıyacak şekilde yayılmıştır. Özel veya tüzel kişilere 5 tondan az olmamak üzere satışlara başlamıştır. Geçmişte dağıtım kanallarındaki aksamalar ve tekelin diğer ürünleri ile beraber depolandığı yerlerdeki olumsuz şartlardan ötürü bir çok sorunlar yaşamaktaydı. Çıkarılan yasa ile Çay-Kur kendi dağıtım sistemini kurmak ve pazarlamadaki dar boğazları aşmak gibi hususlarda büyük bir hareket serbestisine kavuşmuştur.

Dağıtımda 5 Bölge Müdürlüğü ve 3 Paketleme Fabrikası ile 8 merkezden toptancı tüccarlara teslimat yapılarak bakkallara kadar uzayan etkin bir pazarlama kanalı kurmuştur (Ek-4).

Pazarlamada Çay-Kur'un tekelin kaldırılması ile içine girilen ortamda etkinliğini korumak ve piyasada varlığını sürdürmek için yaptığı çalışmalar arasında kaliteli çay üretimine özen göstermesini ve bu arada yayınlanan TS 4600'e uygun kuru çay üretilmesi gösterilebilir.

Çay-Kur daha önceki yıllarda hiç başvurmadığı reklam çalışmalarına da özellikle 1985 yılından sonra ağırlık vermiştir.

3.2.4. Eğitimdeki Gelişmeler

Çay-Kur kurulan çok sayıdaki özel sektör firmalarına giden uzman personelin açığını kapamak ve doğan yeni rekabet ortamına uyum sağlamak için 1985 yılından itibaren iç hizmet eğitimi faaliyetlerine büyük bir hız vermiştir. Lisan laboratuvarı kurarak personelin yeni gelişmeleri takip etme ve artan yurt dışı i-

lişkilerde yararlanma olanaklarını artırmıştır. Ayrıca her kademede ve çayla ilgili her konuda çeşitli kurs ve seminerler düzenlenmektedir. Çay konusunda değişik yayın faaliyetleri de bu dönemde hızlanmıştır. Rize'de organize edilen ulusal ve uluslararası 3 bilimsel toplantı bu arada Çay-Kur'un organize ettiği önemli faaliyetler arasında sayılabilir.

3.3. ORTAYA ÇIKAN SORUNLAR VE YANSIMALARI

Çay tekelinin kaldırılması çeşitli kesimlerde bir çok değişme ve gelişmelere neden olurken, aynı zamanda bazı yeni problemlerin de ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bunları üç ana başlık altında incelemekte yarar vardır.

3.3.1. Tarımdaki Problemler ve Üreticiye Yansıması

Kalkınma planlarında öngörülen ve yasalarla emredilen çay tarımının kontrollü yapılması hususu tamamen unutulmuştur. 1984 tarihinde yayınlanan Bakanlar Kurulu kararı ile kabul edilen kararname ile uygulamaya geçen "Çay Tarımını Geliştirme Projesi" tam anlamıyla başarılı olamamıştır. Hatta artan kuru çay stokları dikkate alınarak çaylık yapımının durdurulmuş olması ile de işlerliği yok edilmiştir. Ancak 1985 yılından sonra özel sektörde çay satabilme imkânlarının doğması geçmişte olduğu gibi ruhsatsız çaylık yapımının hızla ve tamamen kontrolsüz olarak artmasına neden olmuştur.

Üreticiler budama, gübreleme ve hasat gibi kültürel tedbirlerin alınmasında eski alışkanlıklarını daha rahatça sürdürebilecekleri ortama kavuşmuşlardır. Özellikle makasla hasatın getirmiş olduğu esneklik bu yeni dönemde çaylıklarda etkisini göstermeye başlamıştır. Başlangıçta sadece ürün kalitesinde görülen olumsuz durum daha sonra üreticilere kolayca toplanan ürünün alımevlerinde bekletilmeleri gibi sakıncalı durumu da yaratmıştır. Bu konuda en önemli etki makasın çaylıkların sürgün verme gücünü

büyük ölçüde zayıflatması ve çok kalitesiz ürün verimine neden olması ile ortaya çıkmıştır. Ancak bu hususun üreticiler tarafından açıkça görülmesine rağmen makasa alternatif düşünülmemesi bu uygulamadan vazgeçilmeyeceğini göstermektedir.

Kaliteli ürünün çaylıktan başladığı herkesce bilinmektedir. Çay tekelinin kaldırılması ile üreticilerin ürettikleri kalitesiz ürünü de satabilme olanaklarına kavuşmaları, kaliteli kuru çay üretimi için önemli bir handikap olmaktadır.

Üretim alanlarının hızla artması yalnızca çayın kalitesini değil, aynı bölgede üretilen diğer ürünlerin üretimlerini de olumsuz yönde etkilemiştir (Kesim, 1987, S. 238).

Çayda devlet tekelinin kaldırıldığı 1984 yılından sonra da beklenen iyi ürün, iyi fiyat politikası çay tarımında hakim olmamıştır. Bu konuda bir kaç özel firma teşebbüste bulunmuşsa da yüksek fiyat vermek suretiyle kaliteli çay almak konusunda başarıları olunmadığını görerek vazgeçmiştir. Üreticiler çay satımında daha çok teslimde kolaylık ve çay bedellerinin erken alınmasına önem vermektedirler. Fakat bunları kaliteli ürün teslimi karşılığı yapma eğilimleri de yoktur.

Devlet tekelinin kalkmasından sonra da destekleme politikası devam etmiştir. Yaş çay alım fiyatları eskiden olduğu gibi kampanya öncesinde devlet tarafından belirlenip ilan edilmiştir. Bu durum bir çok problemin doğmasına neden olmuştur. Öncelikle destekleme şeklinde verilen fiyatların diğer üretici ülkelere oranla yüksek olması, maliyetleri artırmakta ve dış satım olanaklarını azaltmaktadır. Bu durum, çay tarımını uygun olmayan bölgelere yaymak suretiyle kalitesiz ürünün artmasına neden olmaktadır.

Üreticiler ürettikleri yaş çay ürününü teslimde öncelikle devlet garantisini esas almakta ve bunun için de Çay-Kur'la ilişkisini sürdürmektedir. Ancak, bir çok üretici özellikle yığılım

dönemlerinde içinde buldukları sıkışıklığı gidermek için hem Çay-Kur ve hemde özel sektör firmaları ile ilişki içindedirler. Yaş çay tedarikinde sıkıntıya düşülen sürgün dönemlerinde özel firmalarca uygulanan teşviklerden yararlanmak isteyen üreticiler de özel sektörle ilişkisini sürdürmektedir. Kaliteli çay alımlarında Çay-Kur'un çok sıkı tavır içine girdiği devrelerde üreticilerin özel sektörün toleranslı çay alımlarına ilgi gösterdiği görülmüştür. Bu noktada şunu söylemek mümkündür; özel sektörün çay alımlarında bulunduğu dönem içerisinde üreticiler üründe izdiham olmadığı, kalite kontrolü ve özel teşvik getirilmediği dönemlerde Çay-Kur'u tercih etmektedirler. Özel sektör firmalarının tamamına yakını bu konuda gerekli güvenceyi üreticilere tam anlamıyla verememişlerdir. Üreticilerin bu konudaki davranışına etki eden en önemli husus özel sektörce yaş çay bedellerinin gecikmelerle ödenmesidir. Hammadde temininin güç olduğu dönemlerde üreticileri teşvik için makul süreler içerisinde üreticiye yaş çay bedellerini ödeyen özel sektör firmaları diğer dönemlerde gecikmelere yol açmaktadırlar. Bu konuda son sürgün satın alınan çayın bedellerinin önce, ilk sürgün bedellerinin de daha sonra ödenmesi gibi bir terslik yaşanmaktadır. Yaş çay bedellerinin ödenmesinde Çay-Kur da bir yıla yakın gecikmeler yapmaktadır.

Gecikmelerin en önemli nedeni olarak devlet ve özel sektörün içinde bulunduğu finansman sıkıntısı gösterilmektedir. Ancak bu sıkıntının bedelini üretici kesimi ödemektedir.

3.3.2. Sanayi Kesimindeki Sorunlar

Çay tekelinin kaldırılmasından sonra çayda devlet ve özel sektör yan yana faaliyette bulunmaktadır. Başlangıçta büyük firmaların aldıkları teşviklerle kurdukları fabrikalar çay plantasyon sahasının tamamını kapsayacak şekilde hammadde, enerji, yol ve yerleşim yerleri dikkate alınarak yapılan iyi bir etüde dayanmaktaydı. Fakat daha sonraki yıllarda pek çok özel firma yeterli fi-zibilite, etüd ve araştırma çalışması yapmadan yatırımlarda bulun-

muştur. Bu nedenle özellikle hammadde tedarikinde önemli sorunlar yaşanmıştır. Yaş çay ürününün düzenli olarak temini; üretim kapasitesinin kullanımı, kaliteli kuru çay üretimi ve maliyetler açısından özel öneme sahiptir. Üreticiler Çay-Kur'un öteden beri sahip olduğu mübayaa sistemine alışmışlardır. Bu sistem içerisinde alımevleri önemli yere sahiptir. Üreticiler ortaklaşa olarak yaptırdıkları alımevlerini Çay-Kur'a sembolik bir fiyatla kiralamaktadırlar. İşletmelerin imalat sirkülasyonundaki akış düzenini kurmak ve satın alınan çayın bozulmadan üretime verilmesini sağlamak bakımından alımevleri çok yararlı olmaktadır. Özel sektör firmaları başlangıçtan beri üreticilerden alımyeri kiralamakta oldukça zorluklar içine girmektedirler. Özel sektör firmalarının yaş çay tedarikinde karşılaştığı zorlukları aşmak, üreticilere daha çok kolaylıklar sağlamak için başvurdukları fabrikada alım, araba üzerinde ve bahçede tesellüm gibi uygulamalar üretim açısından kargaşa yaratmakta ve masrafları artırıcı olmaktadır. Söz konusu firmalar için başlangıçtaki bu problemlerin doğal karşılanması gerekmektedir. Ancak kısa süre içerisinde yaş çay tedarikinde ki bu problemlerin aşılmasında zorunluluk vardır.

Çay-Kur'un üretici nezdinde hala üretilen tüm çayı satın almak zorunda olan kuruluş olarak görülmesi yaş yaprak tedarikindeki sıkıntılarını çözmemiştir. Ancak yaş çay kalitesi konusundaki tedbirlerini daha rahat uygulama imkânına kavuşmuştur.

Çay-Kur'un çay tarımını yönlendirme faaliyetlerinin yönetim ve finansmanı ile bölgenin sosyo-ekonomik sorunları içerisindeki rolünün büyüklüğü nedeni ile hala emek-yoğun teknolojik bünye içerisinde kalmaya devam etmek zorunda bırakılması; önemli bir yüküdür. Maliyetlerin aşağı çekilmesi açısından Çay-Kur bu nedenle önemli bir olumsuzluk yaşamaktadır. Buna karşılık kapasite kullanımı bakımından henüz yeterli seviyeye gelemeyen özel sektör firmaları, üretim maliyetlerini azaltmak için özellikle personel giderlerini asgari seviyeye indirecek şekilde otomasyona gitmek ve personel kullanımında tasarruf tedbirlerine uymak gibi önemli

avantajlar kullanmaktadır.

Gerek yaş çay tedarikinde önemli sorunları olmayan Çay-Kur ve gerekse üretim masraflarını en aza indirme şansına sahip olan özel sektör firmaları bunlara rağmen büyük bir finansman sıkıntısı yaşamaktadırlar.

Bu finansman sıkıntısının en önemli nedenleri şöylece sıralanabilir:

- a) Yaş çaya devlet tarafından verilen destekleme fiyatlarının maliyetlerdeki artırıcı etkisi,
- b) Üretimdeki fazlalık nedeni ile büyük boyutlarda oluşan kuru çay stokları,
- c) Kuru çay fiyatlarına devletçe uzun süre yeterli zam yapılmaması,
- d) Çayın dış piyasadaki değerinin düşük olması nedeni ile ihracatın yapılamaması veya çok düşük fiyatla yapılabilmesi,
- e) Çay pazarlamada önemli bir kargaşanın yaşanması,

Özel işletmelerin bir kısmı finansman darboğazlarını aşamamış olarak faaliyetlerine son vermiş, bazı işletmeler ise zorla hayatiyetlerini korumaya devam etmektedirler. Özel sektör içerisindeki firmalardan büyük bir kısmı faaliyetlerini sürdürürken bir çok zorluklara katlanmaktadır. Bu firmalar finansman sıkıntısını özellikle çay üretiminde maliyetin % 70-75'ini oluşturan hammaddenin bedellerini geciktirerek vermek süretiyle atlatmaya çalışmaktadırlar. Bu durum ise üreticileri özel sektöre çay satma konusunda olumsuz tavırlara sokuyor. Çay-Kur'un finansman darboğazını aşmada kullandığı yol, devletten sermaye artırım talebinde bulunmak ve devlet bankalarından kredi temin etmek şeklinde

olmaktadır. Buna rağmen Çay-Kur'da üreticilere çay bedellerinin ödenmesinde önemli gecikmelere neden olmaktadır.

3.3.3. Pazarlamadaki Sorunlar

Çayın tarımı ve işlemedeki sorunlarının pazarlamaya da yansdığıını görmekteyiz.Ülkemizin her tarafında görülen harmanlayıcı ve paketleyici firmaların yarattığı kargaşa çayın pazarlanmasında önemli sorunlar doğurmaktadır. Sayıları binlere ulaşan bu firmalar kârlarını maksimize edebilmek için meşru veya gayri meşru her usule başvurmaktadırlar. Haksız rekabet ve reklam savaşı süren piyasada kargaşa giderek hız kazanmaktadır. Tüketiciyi koruma konusu büyük ölçüde ihmal edilmektedir. Çay-Kur'un dışında sadece bir özel sektör firması TSE belgesi alabilmiştir.

Her yıl artmakta olan kuru çay stokları stok maliyetlerini artırmakta ve finansman güçlüğü içindeki Çay-Kur ve özel firmaların bu sıkıntılarının artmasına neden olmaktadır. Ayrıca özellikle özel sektörde kuru çay satışlarında iki ay ile dört ay hatta altı aylık vadeler uygulanmaktadırlar. Bu durum da finansman sıkıntısını artırmaktadır.

Pazarlamada hakim rolü üstlenen Çay-Kur'un kuru çay fiyatlarını maliyet + kâr esasına göre düzenlememesi devletin tüketiciyi koruma çabası olarak görülmektedir. Devlet bir yanda üreticiyi desteklemek için yüksek taban fiyatları uygulamasını sürdürerek maliyetlerin yüksek seviyede oluşmasına neden olurken, diğer yandan tüketiciyi korumak gayesi ile kuru çaya uzun süre zam yapmama ile Çay-Kur ve özel sektör firmalarının zararına neden olmaktadır. Ayrıca vergi gelirlerini artırmak maksadıyla çayda KDV uygulaması pazarlamadaki olumsuzluğu artırmaktadır.

Özel sektör firmalarının bir kaçı hariç tamamına yakını hala kendi pazarlama kanallarını oluşturamamışlardır.Bu nedenle pazarlamada önemli miktarlarda iskontolar uygulanmaktadır.

Özel sektörün içerisinde yaş çay imalatında bulunan firmaların bir kısmı kendi özel ambalajları ile pazarlamada bulunmasına rağmen sayıları yüzü aşan küçük büyük birçok işletme dökme ta-bir edilen torbalı olarak çay satışlarında bulunmaktadır. Bu torbalı çaylar Türkiye'nin her tarafına olumsuz şartlarda taşınmakta ve paketleyiciler tarafından uygunsuz biçimde ambalajlanıp piyasaya sürülmektedir.

3.4. ÜRETİM, TALEP ve İHRACAT PROJEKSİYONLARI

Ülkemiz çay sektöründe aşılması gereken en önemli engelin üretim ve talep dengesizliğinin ortadan kaldırılması olmaktadır. Artan çaylık alanlar ve yaygınlaşan kaba hasat sonucu artan yıllık üretim miktarları iç ve dış pazarlarda yeterince değerlendirilememekte olduğu için her geçen yıl kuru çay stokları hızla karmaktadır. Yapılan üretim projeksiyonlarında artışın süreceği ve stokların çözümlenemez boyutlara çıkacağı hesaplanmaktadır.

3.4.1. Talep Projeksiyonu

Ülkemizde iç tüketim önemli artışlar göstermiştir. Bunun sonucu olarak fert başına tüketim iki kilonun üzerine çıkmıştır. Son yıllarda özellikle pazarlama kanallarında görülen gelişmeler çay satışlarında olumlu yönde etki yapmıştır. Bunun sonucu olarak her kademedeki tüketici zümre çay içme alışkanlığına sahip olmuştur. Ülkemiz bu bakımdan şanslı üretici ülkelerden biridir. Ancak dış satım konusunda bu kadar şanslı bir konumda bulunmamaktadır. O nedenle dış satım miktarlarının iç satışla mukayese edildiğinde oldukça düşük seviyelerde kaldığı söylenebilir. Dış satımda herhangi bir tedbir alınmadığı, ikili anlaşmalar yapılmadığı, vergi iadeleri veya başkaca teşvik edici unsurlara baş vurulmadığı takdirde gelecekte gerçekleşecek olan dış satım rakamları belli bir seviyede kalacaktır.

Tablo 12. Toplam Talep Projeksiyonu (Ton)

Yıllar	İç Satış	Dış Satış	Toplam Talep
1988	127.300	5.600	132.900
1989	131.100	9.000	140.100
1990	135.000	12.200	147.200
1991	139.100	14.600	153.500
1992	143.300	16.500	159.800
1993	147.600	18.000	165.600
1994	152.000	19.000	171.000
1995	157.000	15.000	172.000

Kaynak: ABKP.Çay Özel İhtisas Komisyonu Raporu

3.4.2. Üretim Projeksiyonu ve Üretim-Talep Dengesi

1985 yılı öncesi ve sonrası dönemdeki üretim miktarlarına dayanarak hesaplanan yaş çay üretim tahminleri Tablo 13'de verilmiştir. Buna göre üretim miktarlarının büyük bir hızla artacağı tahmin edilmektedir.

Tablo 13. Üretim, Toplam Talep ve Stok Projeksiyonu (Ton)

Yıllar	Yaş Çay Üretimi	Kuru Çay Üretimi	Toplam Talep	Toplam Stok
1988	809.524	170.000	132.300	52.100
1989	810.843	170.277	140.100	82.277
1990	843.900	177.219	147.200	112.296
1991	875.162	183.784	153.500	142.580
1992	904.519	189.949	159.800	172.729
1993	931.910	195.701	165.600	202.830
1994	957.310	201.035	171.000	232.865
1995	980.733	205.954	172.000	266.819

Kaynak: DPT, Çay Özel İhtisas Komisyon Raporu

Üretim ve talep projeksiyonları sonucunda oluşması muhtemel olan kuru çay stoklarının aşırı boyutlara ulaştığı Tablo 13'te görülmektedir.

Bu konuda yaş çay ve üretilen kuru çay miktarlarının % 30-35 oranında standart dışı üründen kaynaklandığını, bunun % 8-10 seviyelerine indirilmesi gerektiğini dolayısıyla gerçek anlamda üretimin yaklaşık % 20-25 oranından daha düşük değerlerde olduğunu söylemek mümkündür. Ürün kalitesinde % 15 oranında düzeltme yapılması varsayımına göre yaptığımız hesaplamalarla bulunan üretim talep dengesi Tablo 14'te verilmiştir.

Tablo 14. % 15 Oranında Ürün Kalitesinde Düzeltme Sağlandığında Arz-Talep Dengesi (Ton)

Yıllar	%15 Düzeltmeye-Göre Kuru Çay Üretimi	Toplam Talep	Arz-Talep Dengesi
1988	144	132	12
1989	145	140	5
1990	151	147	4
1991	156	153	3
1992	161	160	1
1993	166	166	-
1994	171	171	-
1995	175	172	3

Tablo'dan da görüleceği gibi alımlarda % 15 lik bir kalite düzeltmesi, üretim-talep dengesinin kurulabilmesine ve stok problemine büyük ölçüde çözüm getirmektedir. Kuru çay kalitesinin düzeltilmesinin yanında üretim-talep dengesinin sağlanmasında da ürün standardının % 15 oranında iyileştirilmesinin yeterli olacağı çok dikkat çekici bir husus olmaktadır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'NİN YENİ ÇAY POLİTİKASI ARAYIŞLARI

3092 sayılı kanunla çay tekeli kaldırılmıştır. Çay tekelinin kaldırılmasından sonra kanunda da belirtildiği üzere, çay üretimi, işlenmesi ve satışı serbest bırakılmıştır. Bu bir bakıma liberalleşme anlamına gelmektedir. Ancak, bu güne kadar ki uygulamalarda; serbestinin tam anlamıyla gerçekleşmediği destekleme politikasının sürdürüldüğü ve kuru çay ürün fiyatlarının devlet tarafından belirlendiği görülmektedir. Bu durum beklenen rekabet ortamını yaratamamıştır. Üretim, imalat ve pazarlamada serbest rekabet şartlarının tam anlamı ile oluşturulması ile kaliteli ve maliyeti düşük kuru çay üretiminin elde edilmesi ve özellikle dış pazarlamada yeni imkânların yaratılması amaçlanmaktadır. Bu nedenle, çayda yeni düzenlemeler gerektiği tartışılmaya başlanmıştır.

Bu yeni düzenlemeler arasında; Çay-Kur'un özelleştirilmesi, çay üretiminin dışında alternatif ürünlerin yetiştirilmesi ile tek ürüne bağımlılığının ortadan kaldırılması ve tarım dışı imkânların değerlendirilmesi ile bölgenin sosyal ve ekonomik yönden kalkınmasının sağlanması çalışmaları bulunmaktadır.

4.1. ÇAY-KUR'UN ÖZELLEŞTİRİLMESİ

Çayda tekelin kaldırıldığı ve uygulamanın başladığı 1985 yılında düzenlenen "Çay Üretimi, İşlenmesi ve Pazarlanması" adlı panelden başlamak kaydıyla düzenlenen her seminer, panel ve toplantıda Çay-Kur'un özelleştirilmesi gündeme getirilmiştir. Devletçe de bu konuda çalışmalar yapıldığı ifade edilmektedir.

Ancak, tam rekabet ortamının yaratılması için gerekli olduğu söylenen Çay-Kur'un özelleştirilmesinden sonra ortaya çıkması muhtemel yeni sorunlara yol açmamak için özelleştirmenin nasıl ve kimlere açılarak yapılması gerektiği konusunda farklı görüşleri sürülmektedir.

Bu görüşler arasında özellikle ağırlık kazananı, Çay-Kur'un hisselerine iştirak etmek suretiyle üreticilerin kendi fabrikalarına sahip çıkması gerektiği görüşü olmaktadır. Çay-Kur'un devri olacaksa bu ancak çiftçiye yapılmalı ve çiftçiye bu konuda uzun vade tanınması gerektiği görüşü vardır. Bu konuda üreticilerin Çay-Kur'un hisselerine % 40 veya % 51 oranında ortak edilmesi de bir görüş olarak ortaya atılmaktadır.

Diğer bir görüş ise; Çay-Kur'un üreticilere devri veya çok ortaklı halk şirketleri şeklindeki bir yapıya dönüştürülmesinin sakıncalı olacağı ve özellikle yönetiminde bir çok sorunlar doğabileceğinden devir işinin özel şahıs veya şirketlere yapılmasının gerektiği şeklindedir.

Çaydaki yeni politika arayışları içerisinde bilim çevreleri ve özellikle üreticilerin Çay-Kur'un güvencesinin devam etmesi gerektiği şeklinde kanaat ve beklenti içinde olduklarını da söyleyebiliriz.

4.2. ALTERNATİF ÜRÜN YETİŞTİRİCİLİĞİ

Ülkemizde çay yetiştiriciliği çalışmalarının başladığı ilk yıllarda kurulan bahçe kültürleri istasyonunda çayla beraber bölgede yetiştirme imkânı olan meyvelerin de yaygınlaştırılmasına ağırlık verilmiştir. Özellikle başta narenciye yetiştiriciliği olmak üzere elma, armut, siyah kokulu üzüm gibi meyve çeşitlerinin fi-dan üretimi ve tüm bölgedeki üreticilere dağıtılması sağlanmıştır. Ayrıca geleneksel olarak fındık ve hububat tarımında yapılmaktaydı

Çay tarımının devletçe desteklenmesi ve diğer bazı neden-

lerle bu ürünlerin üretimlerinin ekonomik boyutların çok altına düştüğünü ve bu sahalardın çaylıklara tahsis edildiğini görmekteyiz.

Çay tarımı ve sanayiinde son yıllarda görülen sorunların azaltılması ve ekonomiye yüklediği yükün hafifletilmesi ile bölge halkının ekonomisine katkıda bulunmak üzere çaya alternatif ürünlerin yetiştiriciliği gündeme gelmiş ve çalışmalara başlanmıştır.

Bu konuda yapılan deneme ve araştırmalardan edinilen kanaata göre Doğu Karadeniz Bölgesi iklim ve toprak şartlarında, kiwi virginya tütünü, çilek, kültür mantarı, ipek böceği, çiçekçilik kiraz, vişne gibi ürünlerin yetiştiriciliği rahatlıkla yapılabilir. Ayrıca daha önce yetiştiriciliği yapılan satsuma mandarini, greyfruit, portakal ve limon gibi narenciye tarımının da yeniden ele alınması gerektiği görüşü yaygınlaşmaktadır.

Bilindiği üzere ülkemizde çay tarımı çalışmaları, bir anlamda Sovyet Rusya sınırının kapanmasından sonra bölge halkının içine düştüğü ekonomik-sosyal sıkıntılara çare bulunması amacıyla başlamıştır. Geçen yaklaşık 70 yıl sonrasında çaya alternatif aranırken yeniden açılan sarp sınır kapısı ve serbest ekonomiye geçme aşamasında arayışlar içinde olan Sovyet Rusya'daki değişimler, bölgemiz halkı için yeni fırsat olarak ortaya çıkmaktadır.

Sarp kapısının açılması ile başlayan turistik faaliyetler, bölgenin özellikle dağ ve yayla turizmi potansiyelinin değerlendirilmesi açısından çok önem kazanmaktadır. Ayrıca bavul turizmi ile başlayan sınır ticaretinin geliştirilmesi ve organize edilmesi de önemli katkılar sağlayacaktır.

Son yıllarda Karadenize kıyısı bulunan ülkelerde görülen

yapısal değişikliklerden sonra ÷lkemizin de içinde bulunacağı Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı oluşturma çabalarının sonuçlandırılması ile özellikle Doğu Karadeniz Bölgesinin sahip olduğu konumun tam anlamıyla değerlendirilmesi ile uluslararası taşımacılıkta büyük gelişmeler sağlanabilir.

Çaya alternatif aranırken tarımla beraber tarım dışı bu imkânların da ele alınıp değerlendirilmesi önem arz etmektedir.

BEŞİNCİ BÖLÜM

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Ülkemizde sadece Doğu Karadeniz Bölgesinde çay tarımı yapılmaktadır. Bölge halkı için olduğu kadar ülke ekonomisi için de önemli boyutlara sahip olan çay sektöründe, kuruluşundan bu güne kadar, büyük değişiklikler olmuştur. Çay-Kur'un 1971 yılında kurulması ve 1984 yılında çayda devlet tekelinin kaldırılması bunların en başta gelen dönüm noktalarıdır. Çay-Kur bünyesinde alınan tedbirlerle sağlanan neticelerin yetersizliği görülerek mevcut sorunların çözümü için, 1984 yılında devlet tekeli kaldırılmıştır.

Çay tekelinin kaldırılması ile rekabet kurallarının işleyeceği bir piyasa oluşturulmasının hem üretici ve tüketici hem de devlet ve özel kesim için iyi sonuçlar vereceğine inanılmıştır. Bu sonuçlara ulaşabilmek için daha kaliteli kuru çay üretmek, üretilen kuru çayın maliyetlerini düşürmek ve üretim dengesini sağlamak gerekmektedir.

Yasanın yürürlüğe girmesinden bu yana geçen zaman içerisinde amaçlanan hedeflere ulaşmada başarılı olunduğu söylenemez. Özel Sektöre açılmanın kaliteli çay üretiminde ve pazarlamada sağladığı bir çok olumlu gelişmelerden söz edebiliriz. Ancak çay sektöründe eskiden beri var olan sorunların bir kısmının hala çözülememiş olduğu, aksine bazı yeni sorunların ortaya çıktığını görmekteyiz. Bu sorunlar tarımda düşük verimlilik, kalitesiz yaş çay ürünü, yüksek maliyetli ve kalitesiz kuru çay üretimi, pazarlamada kargaşa, taşış ve üretim-tüketim dengesinin bozukluğundan oluşan yüksek stok miktarları v.b. dir. Bu sorunların etkisi ile de bu sektörü oluşturan bütün kesimlerde memnuniyetsizlikler yaşamaktadır. Üretici başta yaş çay ürün bedellerinin geç ödenmesinden olmak üzere kontenjan uygulamasından yakınmaktadır. Çay-Kur ve özel sektör firmaları çay sektöründe kârlılığın oluşturu-

lamamasından şikayetçi olmaktadır.Öte yandan tüketici çay piyasasındaki kargaşadan rahatsızlık duymaktadır. Sorunların çözümü için her kesimde alınmasını öngöreceğimiz tedbirleri tarım, sanayi ve pazarlama olarak üç bölümde özetlemek mümkündür.

1. Çay Tarımına İlişkin Tedbirler

Çay tarımı zor şartlar altında gerçekleştirilmektedir. Üreticilerimizin yeni çaylık tesisi, mevcut çaylıkların yenilenmesi, bakım, budama, gübreleme ve hasat gibi konularda içinde bulunduğu zor şartları aşmada yeni bir organizasyonun tesisine ihtiyaçları vardır. Çayda tekelin kaldırılması ile bugüne kadar Çay-Kur tarafından yürütülen bu görevin sürdürülmesi yeni bir yaklaşımla ele alınmalıdır.

Bunun için Çay-Kur bünyesinde bulunan Çay Araştırma Enstitüsünün, daha önce olduğu gibi, Tarım Bakanlığına bağlı bilimsel yönden bağımsız bir kuruluş haline dönüştürülmesinde zaruret vardır. Bu kuruluşun çay bölgesinin her tarafında faaliyetlerini sürdürebilecek şekilde yeniden örgütlenmesi ile aktif görev alması sağlanmalıdır. Çay tarımında dikimden hasata kadar kontrol, araştırma, eğitim ve yayım faaliyetlerinin yanında bu kuruluşa çay imalatında ve pazarlanmasında da görevler verilmelidir.

Bu arada özellikle üretilen kuru çayın üretim aşamasında ve pazarda kalite yönünden denetimi ve Türk standartlarına uygunluğu gibi konularda da bu kuruluştan yararlanılabilir.

Genel bütçeye bağlı olarak çalışacak bu kuruluşun araştırma, deneme kontrol ve eğitim çalışmalarının finansmanı için gerekli kaynak, yaş çay veya kuru çay bedellerinden kesilecek bir yüzde payla sağlanabilir.

Bilimsel yönden bağımsız olarak çalışmalarını sürdürecektir olan Çay Araştırma Enstitüsü Kuruluşunun faaliyetlerinin denet-

lenmesi ve çalışmalarının yönlendirilmesi için ve çay sektöründeki gelişmeleri bütün yönleriyle inceleyen daimi bilimsel grup oluşturulmasında da yarar bulunmaktadır.

2. Çay İmalatına İlişkin Tedbirler

Çay üretiminde en önemli safha yaş çay ürünün tedariki olup ikinci önemli safha kuru çayın imali ve pazara hazırlanmasıdır. Çay tekelinin kaldırılması ile oluşan devlet ve özel kesimin kaliteli ve düşük maliyetli kuru çayın üretilmesinde başarılı olduğu söylenemez. Bunun için beklenen rekabet ortamı sağlanamamıştır.

Çay-Kur'un çay tarımının geliştirilmesi konusunda üstlenmiş bulunduğu masraflı görev ve uygulamak zorunda kaldığı emek yoğun teknolojik sistem maliyetlerinin yükselmesine neden olmaktadır. Özel sektör firmaları ise yatırımlarının yıllık amortismanlarının yüksek olması ve özellikle yaş çay tedarikinden doğan yetersizliklerin de artırdığı düşük kapasite ile çalışma zorunda kalmaları sonucu yüksek maliyetlere sahip olmaktadır.

Maliyetin düşürülmesi ve kalitenin düzeltilmesi, serbest rekabet ortamının sağlanması için gerekli asgari şartların oluşturulması zorunludur. Bunun için Çay-Kur'un da özelleştirilmesi veya özel sektör gibi çalışması gerekmektedir. Edinilen kanaate göre Çay-Kur'un özelleştirilmesinin önemli sakıncaları olacaktır. Bu nedenle Çay-Kur'un özel sektör gibi çalışmasında yarar olduğunu söyleyebiliriz.

Çay-Kur'un üretim masraflarını en alt düzeye indirecek şekilde teknoloji uygulaması ve personel politikası izlemesi gerekir. Devletin bu bakımdan Çay-Kur'a müdahale etmekten ve ayrıca yaş çay fiyat desteklemesi ile kuru çay fiyatlarının belirlenmesinden vazgeçmesi gerekmektedir.

Serbest rekabet şartları altında çalışırken maliyetleri

asgariye indirmek ve kaliteyi yükselterek piyasada etkili olma çabalarını sürdürmek durumunda olan devlet ve özel sektör firmalarının üretici ve tüketiciyi mağdur etmemeleri de sağlanmalıdır. Bu noktada devlete görev düşmektedir. Devlet, bu nedenle yaş çay fiyatlarını bilimsel yönden bağımsız çalışacak olan Çay Araştırma Enstitüsü Kuruluşu ve daimi bilim kurulu vasıtasıyla belirlenmesi yolunu izlemeli. Bunların tesbitinde fiyatlar genel düzeyindeki oynamalar ve üretici maliyetleri dikkate alınarak maliyet + kâr = satış fiyatı esasına uyulmasının sağlanması gerekir.

3. Çay Pazarlamasına İlişkin Tedbirler

Ülkemizde üretilen çay, genellikle iç tüketimde kullanılmıştır. Artan üretimin sadece iç tüketimle karşılanması mümkün olmamıştır. Ancak üretim artışında en önemli etkenin % 30-35 oranlarına kadar varan standard dışı ürün olduğu bir gerçektir. Bu oranın % 15-20 seviyelerine indirilmesi çay sektöründeki bir çok sorunu halledecektir.

Gelecekte çay ihraç etme zorunluluğu halinde devlet bunu desteklemelidir. Aksi takdirde yine bugün olduğu gibi finansman sıkıntısı içine giren Çay-Kur'un etkinliği azalır.

Çay pazarlamasında devletin özellikle sayıları çok fazla artan harmanlayıcı, paketleyici firmaların doğurdukları kargaşayı önleyici ve kalitenin TSE'ye göre korunmasının kontrol ve denetimini sağlamada etkinliğini artırması gerekmektedir.

Devlet, çay tarımı, sanayii ve pazarlamasındaki boyutları ve ülke ekonomisindeki önemini dikkate alarak çay ithalinden alınan gümrük vergisini devam ettirerek çaycılığımızın geleceğini güvence altında tutmaya devam etmesi gerekmektedir. İç tüketimin de artırılması için çaydan alınan katma değer vergisini azaltmalıdır.

4. Sosyal ve Ekonomik Diğer Tedbirler

Doğu Karadeniz Bölgesinin sadece çaya bağlı gibi görünen sosyal ve ekonomik yapısının değiştirilmesi için tarımda ve diğer sektörlerde yeni alternatiflerin devreye sokulması gerekmektedir.

Monokültür olarak sadece çaya bağlanan bölgenin tarıma alternatif ürünlerin sokulması zorunludur. Bu konuda oluşturulacak yeni bünyesi ile Çay Araştırma Enstitüsü etkin bir faaliyet üstlenmelidir. Bölgeye adapte olmuş ve hatta geçmişte üreticiler tarafından da benimsenerek tarımı yapılmış bulunan ürünlerden satsuma mandarini, portakal, limonun yanında greyfurt, elma, armut, erik ve çilek gibi ekonomik değeri yüksek ve pazarlama olanakları bulunan ürünlerin yetiştiriciliğinin yapılması teşvik edilmelidir. Son yıllarda ülkemizde yaygın olarak yetiştiricilik çalışmaları yapılan kiwi ve virginia tütününün de bölgemizde ele alınarak hızla üreticilerimize mal edilmesi gerekmektedir. Ayrıca ipek böcekçiliği, sebzeçilik, kültür mantarı yetiştiriciliği gibi entansif tarıma uygun ürünlerin bölgede yerini alması için gereken çalışmaların başlamasında yarar bulunmaktadır.

Tarım dışında bölgenin sahip olduğu doğal ve ekonomik kaynakların değerlendirilmesi ele alınmalıdır.

Sarp sınır kapısının açılması ve Karadeniz Ekonomik İşbirliği v.b. gibi beklenen yeni gelişmelerden bölgenin azami ölçüde yararlanması için devletçe tedbirler alınmalıdır. Burada özellikle bölge halkını yakından ilgilendiren sınır ticareti, uluslararası taşımacılık ve turizm gibi konular devlet desteği ile organize edilmelidir.

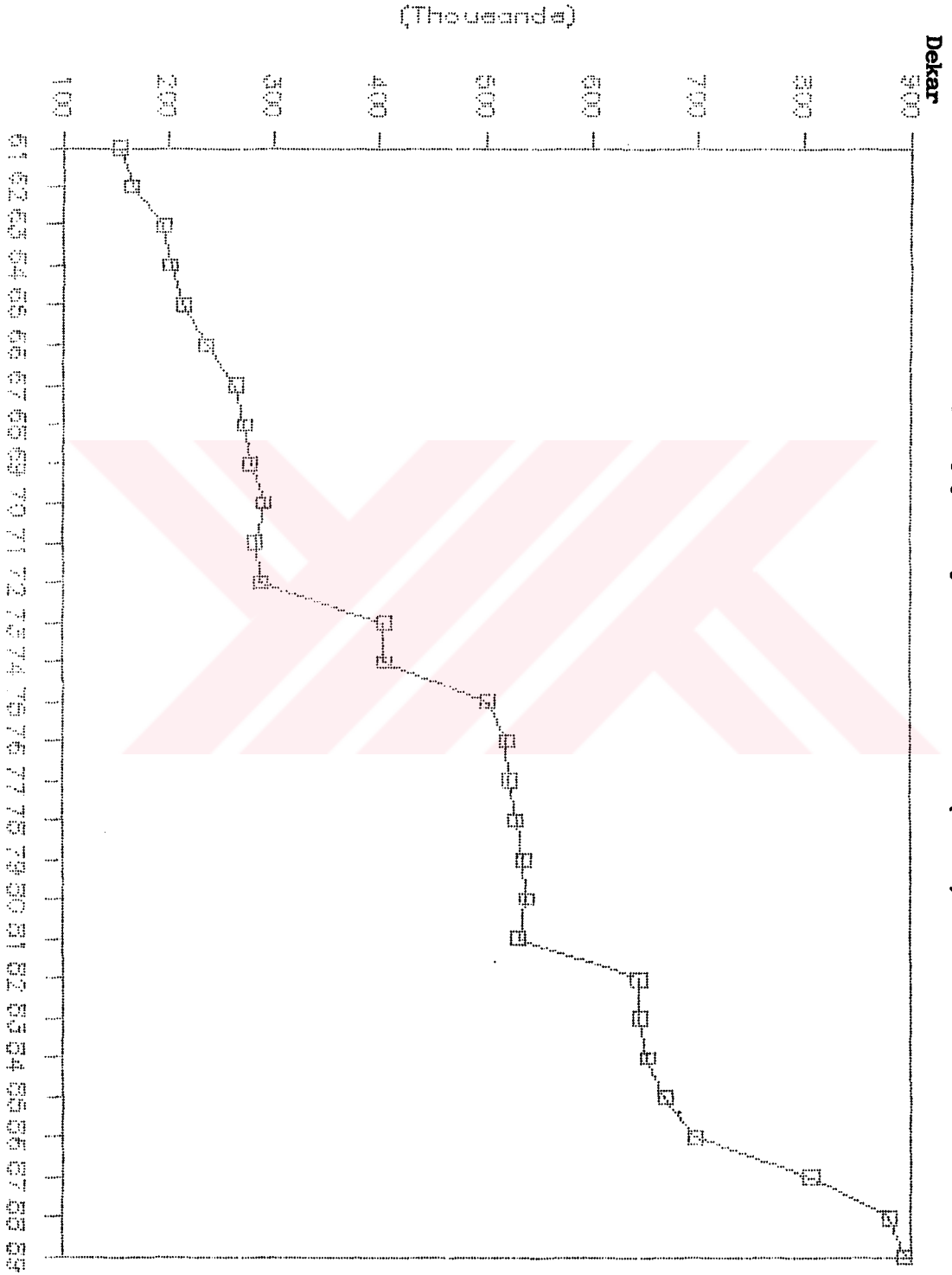
Çayda tekelin kaldırılması uygulaması ile liberal ekonomi uygulamalarının bölgemize komşu olan Sovyet Rusya'da da benimsenerek uygulanmaya başlayacağını ilk işareti olarak sarp sınır kapısının açılışının aynı tarihlere rastlanması çok ilginçtir. Bilindiği gibi çayın ülkemizde yetiştirilmesine başlanması

1917'de sarp sınır kapısının kapatılmasından sonra olmuştur. Bölgedeki ekonomik ve sosyal sorunların çözümünde sarp sınır kapısının önemi yeniden gündeme gelmiştir. Bunun yeterince değerlendirilmesi gerekmektedir.

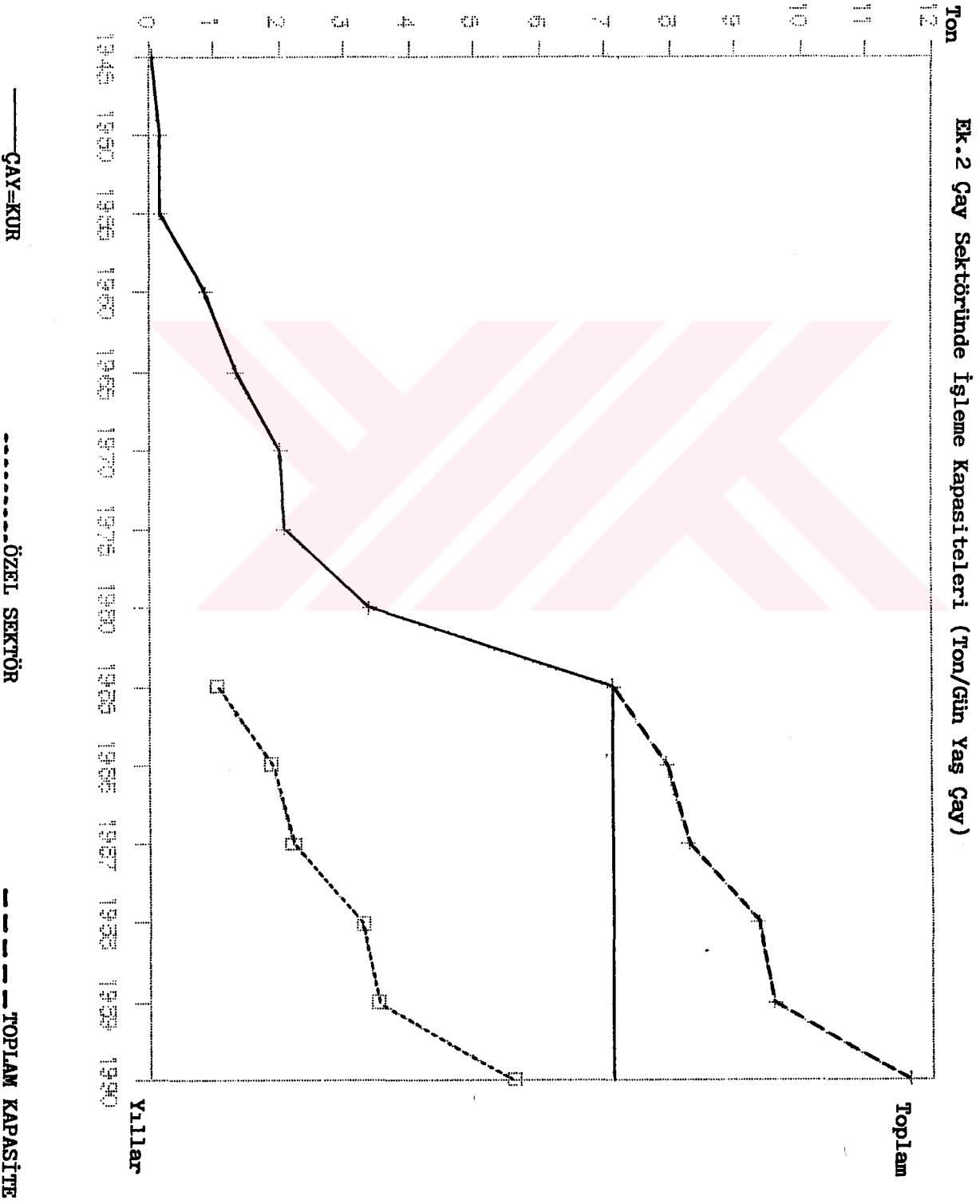

YARARLANILAN KAYNAKLAR

- ÇAY-KUR, (1989), 1988 Yılı Faaliyet Raporu, Çay-Kur Genel Müdürlüğü, RİZE.
- ÇAPAN, G., (1985), "Yaş Çay Ürünü Maliyet ve Alım Fiyatı" Raporu, İ.T.O., İSTANBUL.
- DENYS, F., (1985), The world Tea Trade: A Survey of The Production Distribution And Consumption of Tea, 51 Washington Street, Dover, NHO 3820, USA.
- KESİM, A., (1987), "Yaş Çay Yaprağı Fiyat Politikası ve Etkileri" Uluslararası Çay Sempozyumu, 26-28 Haziran 1987, RİZE, Tübitak Yayınları No: 638, ANKARA.
- ÖZYURT, H., (1985), "Çay Tekelinin Kaldırılmasından Sonra Beklenen Gelişmeler" Çay Üretimi, İşlenmesi ve Pazarlanması Sempozyumu 22-27 Haziran 1985, IAV Yayını 61-1985, İSTANBUL, 1985, 95-195.
- ÖZYURT, H., (1987), Çay Ekonomisi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları, No: 117. TRABZON.
- URAL, N., (1986), "Türkiye'de Çay Üretimi ve Tüketimi" Çay Sempozyumu, 27-28 Haziran 1986, RİZE.
- VANLI, H., (1985), "Çay Enstitüsünün Çalışma ve Sonuçları" Çay Sempozyumu, 22-27 Haziran 1985, RİZE.
- WATSON, M., Bandaranayake, J.I.H., Wettasigha, D.J, (1982) The Use of Plucking Machines for Harvesting Tea, Tea Q, 51 (2): 58-66, SRI LANKA.

(Thousands)

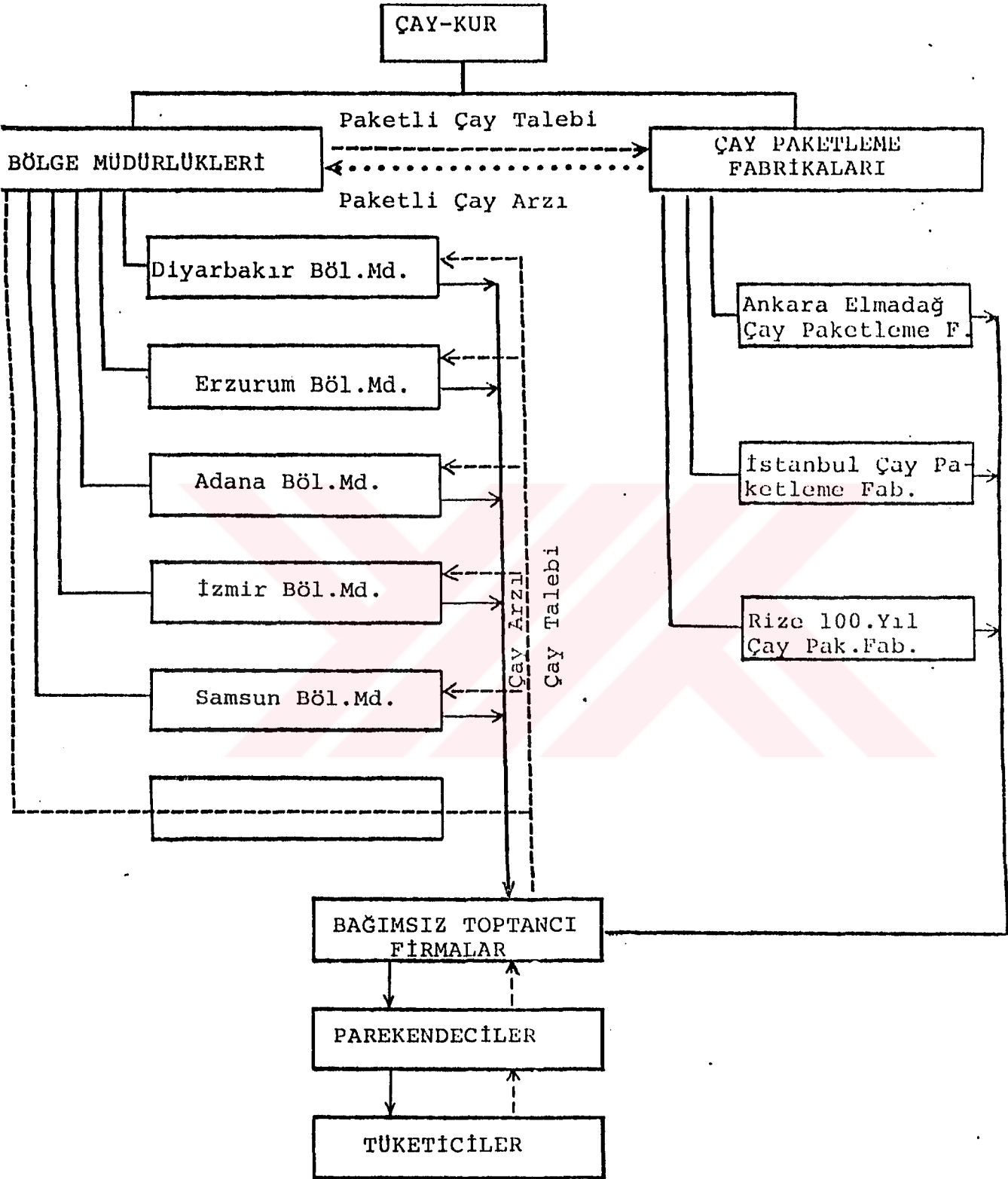
Ek-3 Çaykur Yağ Çay Bedeli Ödemeleri

Milyon TL.

YIL- LAR	HAZİRAN	TEMMUZ	AĞUS.	EYLÜL	EKİM	KASIM	ARALIK	OCAK	ŞUBAT	MART	NİSAN	MAYIS	HAZ.	TEM.	ÖD. TOPLAM
1976	450	380	225	180	425	350	412	19	96	13	3	5			2558
1977	556	479	324	258	557	366	404	83	664	90	184				3965
1978	737	741	753	185	398	247	695	840	192	187	439				5414
1979	1209	965	681	411	935	9	60	950	319	912	821	757	393	552	8974
1980			714	820	240	820	1382	2008	1019	934	1451	1204	1518	2552	14662
1981	90	594	883	1061	537	1211	1462	649	1137	260					7884
1982	3477	1988	1531	1163	1652	2293	3116	923	539						16682
1983	7185	2480	2270	3249	4283	4679	4486	3580							31612
1984	4236	4420	4900	7000	6500	6000	6500	7802	6900	3217					57475
1985	8546	6760	6478	11971	5097	8288	9160	12300	11400	4346					84346
1986	7690	7570	8889	4560	17607	6920	9185	14500	14100	8669	11700	7159			118549
1987	4644	3918	36763	9209	11995	27175	9210	2000	3400	5340	11000				124654
1988	1163	15922	13945	48607	8495	10249	10000	12000	25000	24455	9000	10000			188636
1989	3269	37663	30432	15656	17900	24224	25356	35500	29000	51000					270000
1990	23800	16000	31500	11100	61500	41800	43900	38600	22000	34600	11000				335800

Kaynak: Çaykur 1990 Yılı Faaliyet Raporu

Ek-4. Çay-Kur'un iç Piyasadaki Çay Dağıtım Kanalları (Özyurt, 1987, B.245).

(—————) Doğrudan ilişkiler
 (- - - - -) Dolaylı ilişkiler